

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1892.

TARTALOM.

	Lap
A Pannóniai Ének. <i>Széchy Károly</i>	273
A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról. <i>Ráth György</i> ...	310
Istvánffy Miklós históriája ismertetése és bírálatáról. <i>Kerékgyártó Árpád</i> ...	324
Eszterházy Pál nádor versei. (II. közlemény.) Közli <i>Dr. Merényi Lajos</i>	340
Adalékok Kocsi Csergő Bálint életéhez. <i>Mokos Gyula</i>	358

KRITIKAI ROVAT.

A protestáns pápens és a sajtó. Irta Ballagi Géza. <i>Széchy Károly</i>	373
--	-----

ADATTÁR.

»Attila« a kutya-fajzat. XVI. századi olasz költemény. (II. közlemény.) <i>Ballagi Aladár</i>	379
Pápai Páriz Ferencz naplója 1649—1691. <i>Koncz József</i>	388
Farkas András Hódmezővásárhely pusztulásáról Kis Trója cím alatt írt művének költségeit kéri a város tanácsától s értesíti ezt a személyén esett bánatolmáról. <i>Szeremlei Samu</i>	398
Kazinczy Ferencz három levele. (1811, 1816, 1826.) <i>Szinyei Gerzson</i>	401
Hunfalvy Pál a Nagyszótárról. Két levél Moenich Károlyhoz. <i>Róna Béla</i> ...	408
Atilla bibliographiája. (II. közlemény.) <i>Ballagi Aladár</i>	410
Tompa összes műveiből kimaradt forradalmi vers. <i>Kara Győző</i>	430
Kérdés Zsombori László jegyzetei tárgyában. <i>Király Pál</i>	431
»A Philologiai Társaság és védnöke« stb.	432
Szerkesztői üzenetek.	432

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Szerk.

A PANNÓNIAI ÉNEK.

Ha az angolnak elég egyszerűen az *Idylls of the King* címűl, mégis azonnal mindenki tudja, hogy e király-idyllek a nemes Arthurról és ovagi hőseiről szólnak; ha a francia röviden csak a *Chanson d'Alexandre*-rel élhet, mégis rögtön mindenkinek eszébe jut, hogy az ének a hatalmas, világbíró Nagy Sándorról és regényes kalandjairól zeng; ha a német beérheti az általános *Wiener Meerfahrt* megjelöléssel, mégis egész közönsége érti, hogy a költői elbeszélés ama kedélyes bécsi polgárok tengeri útjáról regél, kik lerészegedve azt képzelik, mikép ájtatos zarándokokui ingó hullámokon, tántorgó hajón Jeruzsálem felé közelednek: nem tudjuk, miért kellene nekünk minél hosszabban, egész sorral fejeznünk ki a címet és majd a Pannónia megvételéről szóló éneket, majd a Pannónia megvételét tárgyazó történeti éneket mondunk, mikor a Pannóniai Ének is teljesen elegendő lehet, ha az irodalom nem ragaszkodik a régi czafranghoz. Ragaszkodni pedig annyival kevesebb az oka és joga, mert nem az ének eredeti címéről, csak egy bevett fölösleges szokásról van szó.

Mi az állítólag legrégebb történeti éneket egyszerűen és röviden csak Pannóniai Éneknek nevezzük és emlegetjük ebben a tanulmányban, melyet róla azzal a céllal adunk, hogy keresztül vizsgáljuk az egész irodalmat, mely vele már szinte százhusz esztendő óta foglalkozik: hogy mindenekelőtt kritikailag nyomozzuk az ének kiadásainak és másolatainak történetét, a teljesség vagy különösség kedvéért megérintve minden érdekesebb föltevést és következtetést; hogy aztán kritikailag kutassuk a szerzőnek nevét és életét, nemzedékének nyelvét és műveltségét, hogy mindezek eredményeként valahára, meggyőződésünk szerint, végleges megállapodásra és teljes bizonyosságra juthassunk. Tanulmányunkban a Pannóniai Ének irodalmának kezdetétől fogva nyomról-nyomra haladunk, mert úgy vesszük észre, hogy pár jóhiszemű, tekintélynek hódoló állításból a tévedések egész útvesztője támadt, melyből a kutatók vagy ki nem menekülhettek, vagy csak messzire való tétova bolyongással szabadulhattak, a nélkül, hogy a fáradságnak a siker megfelelt volna; vagy pedig önkényesen és erőszakosan egy határozott kijelentéssel vágták ki magokat, az ének szerzője és kora kérdé-

sének gordiusi csomóját mint valami kardcsapással oldva meg, a nélkül, hogy a kijelentés okokon épült volna.

Megkísértjük, hogy a tévedéseket tisztázva kiválogassuk, az irodalomtörténeti tényeket és okokat megállapítva úgy összegezzük: hogy a kérdést végre eldönthessük és a napirendről levehessük.

I.

Pray György, a nagynevű és szerencsés kezű kutató, ki tiroli katonai családbeli származása ellenére és hivatalos történetíró létére a magyar nemzeti dicsőség egyik legfáradhatatlanabb hirdetője volt, említette meg először ez éneket, a mikor régi magyar krónikásaink, különösen Béla király Névtelen jegyzője forrásairól értekezve, a hegedősök énekeit kellő értékök szerint méltatja.¹ Elismeri a nemzeti hagyomány élő erejét, a hegedős-énekek történeti becsét, minek erősségeként hivatkozik a Névtelennek önmagával való ellenmondására, hogy az előszóban megígéri, mikép a parasztok hazug meséitől és a hegedősök csácsogó énekeitől tartózkodni fog, mégis szaváról csakhamar megfélekedzik és a hegedősök hitelességére támaszkodik, sőt véleménye szerint a magyarok első dolgait egyenesen ezek énekeiből foglalja össze; hivatkozik Thuróczi kijelentésére, hogy a hét kapitány éneket készítettett magáról világi taps nyérése és nevök elterjedése végett, hogy mintegy maradékaik azokkal a szomszédok és barátaik között kérkedhessenek; sőt állítása szerint nemcsak nagyjainknak volt meg ez az erkölcsük, de a népek is egész az ő idejéig ősi szokása »in veteratus usus-a« maradt. Ennélfogva az a meggyőződése, hogy sok dolgot a nép-énekek vagy régi krónikák, melyek belőlük merítettek, őriztek meg; a mit neki, ha ugyan itt helyén volna, nem lenne nehéz megmutatnia XIV-ik századbeli magyar énekből, a mely még régiebből keletkezett, a mint nemcsak a helyesírás, de a rhythmus és szerkezet nyersége is bizonyítja.²

Pray György nem mondja, hogy mi a címe és tartalma ennek a XIV-ik századbeli magyar éneknek, de a vonatkozásból kitetszik, hogy eleink régi történetével foglalkozott. Révai Miklós az első, ki azt Elegyes Versei toldalékában kiadja s néhány bevezető sorral megvilágítja.³ Utal Pray megfelelő helyére, hivatkozik Cornides nevére, kitől ez éneket kapta, kívül viszont Pray közölte; így kétségtelen annak azonossága. Révai egyszersmind kifejti, hogy több író bizonyága szerint őseinknek hegedősei voltak, kik vitézi tetteiket megénekelték s lakomáikon őket ez énekek előadásával

¹ *Pray György*: Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum. Vindobonae, 1774. 75. l.

² *Pray György*: Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum. Vindobonae. 1774. 75—76 l.

³ *Révai Miklós*: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 273. l.

gyönyörködtették: ilyen lehetett ez a régi maradvány, eredetileg *gót* betűkkel írva, melynek használata a XIV. század vége és a XV. század eleje közt eső időre mutat. Az ének tartalma — az ország elfoglalása a tótoktól. Régi ismeretes monda; nemcsak krónikáink emlegetik, de a nép ma is beszéli, sőt Révai megfestve is látta Bécsben, a kép alatt latin distichonokkal és magyar párverssekkel elmondva állt az egész történet:

Ím lásd a szép kövér fehér szepe kantzát,
A Tótok vezetik, mint menyasszony Mantzát,
Melylynek, midőn láták, megkedvellék tántzát,
Ugy drága szerszámú nyergét, fékét, lántzát.

Magyarok ajánlják Tótok királyának,
Melylyért földét, vizét, s fűvét országának
El is harátsolá, Tót birodalmának
Így lőn vége árán egy hitván kantzának.¹

Révai kettős szöveggel, de cím nélkül közli az éneket, eredeti írás szerint, már a miként hallomásból megállapíthatta, és mindjárt alatta, hogy vers versnek könnyen megfeleljen, úgy a mint azt olvasni kell, holott pár javítást, illetőleg változtatást is ejtett; de a leghomályosabb szakasz olvasása és értelmezése végett némely utóbbi kérdéssel, már a nyomtatás után, Cornideshez fordult, ki viszont Praynak írt. Pray levele, melyet Szilády Áron idéz és 1785-re tesz,² annyira összefügg a Cornides válaszával, hogy kétségtelenül egy időből való; minthogy pedig a Cornides válasza 1787 augusztus 6-ról kelt,³ a Pray sorainak is ebben az esztendőben, valamivel előbb, kellett kelnök.

»Az éneket, úgymond Pray, melyről Révai tudakozódik, néhai Subich, királyi ügyigazgató közölte velem, ki azt állította, hogy *gót* betűkkel volt írva. Hogy a homályos helyet Neked fejtegessem, elhagyom, mert sohasem soroltam magamat a régi írás avatottaihoz.« Mire aztán Cornides megfelelt Révainak. Válaszából nyilván kitet-

¹ Szilády Áron: Régi magyar költők tára. II. k. 372. lapon: »Cantilenam, de qua cl. Révai quaerit, communicaverat mihi defunctus caesarum regalium Director Subich, dum Posonii degeret, qui mihi affirmavit, gothico caractere fuisse exaratam. *Locum obscurum* tibi explicandum relinquo, ego enim nunquam me *antiquariis* accensui.«

² Felsőmagyarországi Minerva. I. 1582. lapon: »*Quaeris* ex me, quomodo cantilena illius hungaricae, de ingressu Hungarorum, quam a Cl. Pray olim acceptam tecum communicaveram, versiculus 34 legendus exponendus sit . . . . Insuper profecto hic verborum lusus est, per quem *obscuritas* maxima sensui affunditur. Quid enim, obsecro, significat chekewnek? quid el fel thethewnek? Oedipum coniectorem deposcunt; ego vero Davus sum, non Oedipus. Tu ista me longe melius, felicisque extricabis, ut qui in hoc studiorum genere versatissimus es, . . .« Tudományos Gyűjtemény. 1833. f. II. k. 90. l.

³ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 274. l.

szik: hogy melyik a homályos hely, melyet Pray érint. »Tudakozódol tőlem, szól a többi közt, hogy ama magyar éneknek, a magyarok bejövételéről, melyet egykor Praytól kapva veled közöltem, 34-ik szakasza miként olvasandó és értelmezendő. Az ének egy kéziratossal codexből került elő, melynek barát-gót írása a XV-ik század elejére vagy a XIV-ik végére mutat.« Majd beszövi az illető versszakot és röviden megmagyarázza a Kelemliföld, Cheche és Thetem neveket, mikkel a kelenek, chekewnek és el fel thethenek összetartozik és betűrimmel összejátszik; de a két utolsó ige megoldása véleményeként Oedipust követel; ő pedig Davus és nem Oedipus. »Te azokat — mondja — sokkal jobban és szerencsésebben föl fogod fejteni, minthogy az efféle tanulmányokban igen jártas vagy.«

Révai ezt a magyarázó levelet ismételve fölhasználja, úgy abban a dolgozatában, melyet e szókról a Schedius német közlőnyre számára írt;¹ valamint abban az irodalomtörténeti vázlatában, mely utána kiadatlanul maradt, s melyben az ének korát is Cornides jelzése szerint állapítja meg.² Cornides pedig ezt az adatot Praytól nyerte. Mert alig értesült az ének létezéséről, már 1774 december 16-án Maros-Vásárhelyről Prayhoz fordult. Figyelmébe ajánlva egy fiatal embert, ki neki mindent másolni kész, arra kéri a legbuzgóbb kéréssel, hogy válogassa ki számára, a miket ígért, a régi magyar naptárakat, ama XIV-ik századbéli magyar éneket, melyet Értekezéseiben fölemlített, meg ha oly oklevelei volnának, melyeket ő használhat, — s irassa le.³ S barátja, kinek Cornides ivekre terjedő másolatokat, kivonatokat s egyéb tudományos adalékokat írogat össze, az igazi kutató fáradhatatlan szorgalmával és széles irodalmi ismeretével, már 1775 február 5-én kelt pozsonyi levelében megígéri, hogy az ének lemásolásáról gondoskodik.⁴ De csaknem egy esztendő telik el, minden egyéb munka és tanulmány között, hogy a régi versre hiában vár; ismételve megsürgeti tehát Pray Györgyöt. Sziráki levelében, 1775 december 19-ről, még inkább csak odavetve kérdi, hogy a XIV-ik századbéli magyar éneket mikor kapja meg;⁵ de már január 13-iki pesti soraiban kétszer is reátér, hogy azt elküldeni ne legyen terhére, hogy róla s az elküldendő magyar versről ne feledkezzék el, ha lehet, az első alkalommal írja le.⁶ Pray a hathatós sürgetésnek engedve, 1776 január 18-diki pozsonyi levelében csakugyan elküldi. »Előbbi sora-

¹ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1805. V. k. 571—578. Magyarul Toldytól a Minerva imént idézett helyén.

² *Tudományos Gyűjtemény*. 1833. f. II. kötet, 89—90. l.

³ *Codex Epistolarum* Danielis Cornides ad Georgium Pray. 63. l. A budapesti egyetemi könyvtár birtokában.

⁴ *A magyar nemzeti muzeum* kéziratárában, Horvát I. másolatában: *Jegyzések*, 1803.

⁵ *Codex Epistolarum* Danielis Cornides ad Georgium Pray. 101. l.

⁶ *Codex Epistolarum* Danielis Cornides ad Georgium Pray. 109, 110. l.

mban megírtam, mondja kísérő levele, hogy a magyar éneket a többivel együtt, a mit megígértem, el fogom küldeni: de minthogy sürgetsz, ime, éppen azzal a helyesírással, a melylyel azt kaptam.»

Majd következik a vers, és utána a fölvilágosítás:

»Igy van vonásról vonásra az ének, melyet hogy nagyságos Subich úr, most itélőmester, egy barát-gót jellemű, tehát a XV-ik század elejéről vagy a XIV-ik század végéről eredő kéziratossal codexből maga másolt, előttem bizonyította.«¹

Cornides örömmel és hálával fogadta az éneket. Már tíz nap mulva, 1776 január 28-ról megírja Praynak, hogy érette annyira hálásnak vallja magát irányában, a mennyire csak embernek hálás lehet. »Nincs is semmi — úgymond — a mit Neked viszont meg ne csináljak, mind a legkészségesebben, mind a legörömebb. Parancsolj alkalmilag, mindenem mindig rendelkezésedre áll. A te éneked pedig mind tartalmi jelessége, mind régi magyar költészeti jelleme miatt annyira tetszik nekem, hogy semmi nála jobban. Sőt az a meggyőződés, hogy ez a hegedősök csáscsogó énekei közül való, melyeket Béla király Névtelen jegyzője emleget.« Aztán meg-érinti, hogy királyaink alatt III. Endre idejéig voltak hegedősök, udvari költők, a mit ő oklevelileg is kimutatott; de nem kétli, hogy az efféle mulattató emberek tovább is fentartották magokat, sőt hogy elszórva több ily ének nyomának is kell lennie.«²

Ime, a Pray és Cornides levelezésének nagy halmazából, a mi a Pannóniai Ének irodalmának bevezetéseként vehető. Itt a kor első megállapítása, melylyel teljesen megegyezik, szóról-szóra ama Pray-másolat korjelzése, mely a nagynevű történettudós kéziratok közt a budapesti egyetemi könyvtár birtokában fenmaradt, mely illető jegyzetével kétségtelenül az ő kezétől ered, noha nagyobb, erősebb betűkkel van írva, de az ő jellemzetes vonásaival. Ennek jegyzete így szól: »Kéziratossal codexből, melynek jelleme barát-gót, tehát a XV-ik század elejéről vagy a XIV-ik végéről.«³

Már most mi következik ebből? Nem egyéb, mint hogy a Pannóniai Ének korának alapvető meghatározása Prayra vihető vissza, a ki elég szerényen megvallja, hogy sohasem sorolta magát a régi írás avatottaihoz; ennél fogva meggyőződésében, melyet az ének készültéről alkot, nem valami állhatatos. Mert hiszen előbb, nemcsak Értekezéseiben, de még első levelében is XIV-ik századbelinek mondja, egy esztendővel később, a mikor más kezébe

¹ A magyar nemzeti múzeum kézírattárában, Horvát I. másolatában: *Jegyzések*, 1803.

»Ita de apice ad apicem Cantilena habet, quam magnificus Dominus Subich, nunc Protonotarius se ex Ms. Codice Characteris monastico-gothici, *itaque* saeculi XV inchoantis, aut exeuntis XIV. exscripsisse *mihi* testatus est.«

² *Codex Epistolarum* Danielis Cornides ad Georgium Pray. 115. l.

³ *Pray György kéziratok*, 53. k. 213. lapon:

»Ex Codice Ms. cuius character est monastico-gothicus, *itaque* saeculi XV. inchoantis, aut XIV. exeuntis.

bocsátja, már a XIV-ik és XV-ik század között ingadozik; a min Cornides nemcsak fenn nem akad, de minden kritikai elemzés nélkül elfogadja azt, sőt a darabot a Névtelen emlegette hegedős-énekek közül valónak hiszi, meglepetése és lelkesedése annyira elragadja. Pray nem is késik, 1776 február 13-án kifejezni abbéli nagy örömét, hogy az ének társának annyira tetszik.¹

Az ő kijelentéséből nyilván kiviláglik, hogy Subich csak a maga másolatát közölte vele, hogy az ő példánya csak annak a mássa: csodálatos mégis, hogy ez a Pray leveleivel és vallomásaival egyetemben teljesen feledésbe merült, s mind Toldy a maga különböző fejtegetéseiben,² mind Szilády az ének mélyreható földolgozásában két önálló kéziratról, a *Pray* budapesti és *Subich* marosvásárhelyi másolatáról beszél;³ míg később, három év múlva, Szilády visszatérve reá, azt a kijelentést teszi, hogy az eredetit csak Subich látta.⁴

Igen, a mennyiben a Pray és Subich másolatáról van kérdés, annyiban kétségtelenül igaz; de rögtön utána vetjük, hogy a marosvásárhelyi kézirathoz *Subichnak semmi köze*. A tévedés onnan eredt, hogy Toldy nem tudva a Pray nyilatkozatáról, nem figyelve a marosvásárhelyi másolat befejező záradékára, vagy talán az nála meg se volt, egyedül a Teleki-könyvtár jegyzékének akadémiái példányából következtetett;⁵ hiszen könnyen valószínűnek tetszik, hogy Budapesten és Maros-Vásárhelyen, az ország két oly távoleső részében, mely még nem valami rég is két külön ország városa volt, két önálló kézirat lehet. Szilády pedig megbizott a Toldy hitelében, sőt tovább fűzte az okoskodást. »Prayn kívül a codexet — úgymond — azok közül, a kik kiadták vagy lemásolták, legfeljebb Subich láthatta. Hogy valósággal látta s arról másolt, ez inkább kétséges, mint valószínű. Toldy ugyanis azt mondja, hogy a két másolat »mindenben megegyezik«. Ha ez így van, a mint hogy Toldy szavára elhithetjük, azon esetben csaknem bizonyos, hogy Subich a Prayéről másolt.«⁶ S ez az okoskodás látszólag teljesen helyes, mert az irodalmi kutatásairól ismeretlen leíró s a nagynevű és szerencsés kezű történetíró közül természetesen mindenki a Pray elsőségére és érdemére gondol. De a mint később Szilády is helyreigazítja, itt megfordítva áll a dolog.⁷

¹ *A magyar nemzeti muzeum* kéziratárában, Horvát I. másolatában: *Jegyzékek*, 1803.

² *Toldy Ferencz*: A magyar költészet története. Pest, 1867. 86. l. Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1862. I. k. 185. l.

³ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 227. l.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. k. Budapest, 1880. 372. l.

⁵ *Toldy Ferencz*: Az ó- és középkori nemzeti irodalom története. Pest, 1862. 185. lap.

⁶ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 227. l.

⁷ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. II. k. Budapest, 1880. 372. l.

Már most, ha a marosvásárhelyi másolathoz Subichnak semmi köze, honnan került, kinek révén a mi énekünk a Teleki-könyvtárba?

E kérdésre elég válaszul szolgálhatna a Teleki-ház nemes bőkezősége és fejedelmi áldozatkészsége a közoktatás és művelődés, tudomány és irodalom fejlesztése érdekében, azzal a föltevessel, hogy valamely tagja megszerezte azt; de teljesebb és szabatosabb feleletet akarunk adni.

1759-ben a Teleki-ház három fiatal tagja: *Ádám*, a Teleki Ádám és Thoroczkay Klára fia, *József*, a Teleki László és Ráday Eszter fia, és *Sámuel*, a Teleki Sándor és petki Nagy Zsuzsánna fia, Mária Terézia királyasszony engedelmével külföldi tanulmányútra kelt.¹ Nemcsak a rokon kötelék, a vérség erejénél fogva, de a hazának szeretete, a világlátásnak vágya, az ismeretek és tapasztalatok gyűjtésének nemesebb törekvésével egyesítette szívöket. Az utazás eszméje minden valószínűség szerint a József lelkében fogant, talán éppen a jeles Bod Péter példájától és befolyásától ihletve, kinek oldala mellett Magyar-Igenben három évet töltött magasabb theologiai, hazai történeti és bölcséleti tanulmányok végett.² Tizenkilencz éves korában, e tanulmányok végeztekor, apjával Bécsbe rándult, hol úti szándéka megért s két esztendő múlva, 1759-ben, megvalósult. A kis társaság bejárta Helvéciát, Belgiumot, Német- és Franciaországot, s nemcsak a társadalmi szokásokat és politikai intézményeket kísérte figyelemmel, de a régiségeket, műemlékeket és könyvtárakat is nagy érdeklődéssel szemlélte és tanulmányozta, sőt a baseli és leydeni egyetemet szorgalmasan is látogatta.³ A hosszú és komoly tanulmányút nemesítő és gyümölcsöző lett, mert a kis társaság minden egyes tagja mélyen bevészte nevét a későbbi emberöltők emlékezetébe.

Ádám, ki dobokai főispán, kormányszéki tanácsos, majd Kolozs, Torda és Közép-Szolnok megyék helytartója volt, a magyar költészetet művelte szerény tehetséggel, de lángoló hazafisággal. Mi, a mai boldogabb idő gyermekei, kik nemzeti nyelvünk egyetemes virágzására és minden egyes irodalmi diadalára gyönyörűséggel és büszkeséggel gondolunk, mindig hálásan fogjuk emlegetni nevét, — nem az *Emlékeztető Oszlopért*, melyet őszinte érzéssel és könnyű verseléssel felesége dicsőítésére áldozott, nem is a *Cid fordításáért*, melylyel a nagy francia tragikust velünk megismertette: de annak lelkes előszaváért, melyben a nemzetietlenség szomorú napjaiban a mily éles fölháborodással panaszkodott ama megfélekedettek ellen, kiknek hibás és közönséges szokása, hogy a maga nyelvét nem tudja, vagy ha tudja is, semmit jónak, szépnek ne állítson, valami magyartól vagy magyarul készítettett, s így idegen s kölcsönzött tollakkal büszkélkedvén, a magáét elhullassa: épp oly meleg föl-

¹ *Bajza József*: Összegyűjtött munkái. II. k. Pest, 1851. 62. l.

² *Bajza József*: Összegyűjtött munkái. II. k. Pest, 1851. 62. l.

³ *Ugyanaz*: Ugyanott.

buzdulással ajánlotta az idegen nyelvek és könyvek becsülése mellett, a nemzeti nyelvnek tanulását és nemzeti irodalomnak becsülését.¹

József 1767-ben, kivánsága és folyamodása nélkül, egyenesen Mária Terézia elhatározásából az erdélyi királyi tábla bírása levén, Erdélybe költözött,² hol csakhamar megismerkedett *Cornides Dániellel*, ki itt abban az időben a tudományáról híres Dániel Polyxena, b. Wesselényi István özvegye gyermekeinek nevelője és a kolozsvári ev. ref. főiskola német nyelvi tanára volt. Úgy látszik, hogy ez ismerkedésből mélyebb vonzalom támadott, mint rendszeren a hatalmas főúr és egyszerű professor között támadni szokott. Mert Teleki Józsefben igaz becsülés élt minden tudomány és minden tudós iránt, hiszen a külföld számos jelesével levelezett. Cornidest is csakhamar megszerette és nagyrabecsülte, úgy hogy már 1766-ban, a mikor a fiatal Teleki Lajossal, a Teleki Lajos és iktári Bethlen Katalin fiával, Olaszországba indul, Cornides is vele utazik, kinek klasszikai tudománya, történeti ismerete, németföldi jártassága és összekötöttese előnyére válhatik.³ S ettől az időtől fogva ez érdemes tudósunk élete, egészen haláláig, összeszövődött a Teleki József családja történetével. Mert előbb a gróf titkára lesz, majd házi nevelője, s bár 1784-ben a magyar királyi tudomány-egyetemen a diplomatica és heraldica tanszékét nyeri el, az egyetemi könyvtár őrségével együtt, két tanítványával, Teleki Józsefnek László és István fiával, egy évi szabadságidőre mégis Göttingába megy, hol az akadémia ülésében, 1785 szeptember 10-én, a magyarok ősi vallásáról értekezik, majd hazatérve két esztendeig előad és 1787 október 4-én Pesten elhal; de életének és munkásságának egyik főeredménye, a hazai történetre vonatkozó gazdag gyűjteménye Teleki József birtokába jut. A gróf ezer aranyon vásárolja meg.⁴ Maga is író és tudós, bár a békési és ugocsai főispánságot, s pécsi tanterületi főigazgatóságot férfias erélylyel vezeti, szívesebben merül magán-tanulmányába, mint a közhivatal gondjaiba; francia értekezése az erős lelkek gyöngeségéről a vallástalanság ellen oly magvas bölceleti fejtegetés, hogy egy Rousseau akart új kiadására vállalkozni; emlék-verse testvérének, gróf Thoroczky Zsigmond-nának halálára annyi mély érzést és mély gondolatot lehell, hogy egy Bajza elismeréssel emlegeti;⁵ beszédei tanult és gondolkozó főre vallanak. Tetemes könyvtára, melyet László fia örökölt és 30000 kötetre növelt, ennek özvegye és örökösei ajándékként a magyar tudományos akadémia tulajdona lett, sőt a derék ado-

¹ *Gróf Teleki Ádám*: Czid, melyet hajdan Korneille Péter francia nyelven készített. Kolozsvár, 1773. III. 1.

² *Bajza József*: Összegyűjtött munkái. II. kötet. Pest, 1851. 54. 1.

³ *Bajza József*: Összegyűjtött munkái. II. k. Pest, 1851. 63. 1.

⁴ *Nagy Iván*: Magyarország családai. XI. kötet. Pest, 1865. 92. 1.

⁵ *Bajza József*: Összegyűjtött munkái II. k. Pest, 1851. 74. 1.

mányozók még gyarapítására és az őr fizetésére is alapítványt tettek.¹

Sámuel hármok közül a hivatali pályán legfényesebben emelkedett. Előbb küllői főispán és erdélyi kormányiszéki tanácsos, majd II. József királyi biztosa és főispáni helytartója a nagyvárad kerületben, a hajdúk helyettes főkapitánya, aztán magyar alkanczellár és máramarosi főispán, végre erdélyi főkanczellár és bihari főispán: de mind e sokszor viharos állásnak érdekei és fáradalmi közt kora ifjúságától élte alkonyáig, *64 esztendőn* keresztül, legerősebb becsvágya és legállandóbb szenvedélye — könyvtárának gyarapítása s ezzel közvetve a hazai tudomány és irodalom előmozdítása. Tizenkilencz esztendő, mikor külföldi útjára kél, s itt fölgyulad benne a tudományok szeretete és föllángol lelkében valami csodálatos tűz, hogy a legjelesebb könyveket nemcsak nagy fáradsággal és bármilyen költséggel megszerezze, de azokat a messzi eső honba haza is szállíttassa; s ettől az időtől fogva soha semmi helyen semmi alkalmat el nem mulaszt, hogy könyvei gyűjteményét Európa minden zugából szaporítsa. Sem életének változásai, sem az országok nagy távolsága, sem egyéb roppant nehézségek el nem csüggeszthetik, hogy szinte erején, vagyonán és tehetségein felül minden szorgalmat és fáradságot arra ne fordítson. Ezt a szorgalmat és áldozatot azon szándékkal hozza meg, hogy a könyvekben synylő haza hasznára munkáljon; s valahányszor hivatalos gondjai engedik, maga is a minden idők mívelt lelkének emlékeiben gyönyörködhessek.² S csakugyan oly könyvtárt szerez össze, mely az ő idejében nálunk szinte egyetlen. Kazinczy Ferencz szerint 800.000 forintot áldozik reája.³ Meghóztatja és leiratja a különböző intézetek czimtarait, figyelemmel kíséri a kisebb-nagyobb gyűjtemények árveréseit.⁴ Maga vagy megbizottja sehonnán el nem késik. Természetes, hogy szemmel és nyilván tartja a Teleki József könyves házát is. Sőt maga, élte deléről lefelé haladva, teljes szakjegyzéket készített és nyomat, melynek egyes kötetei 1796, 1800 és 1811-ben jelennek meg, kiegészítő pótfüzete pedig az újabb szerzeményekről, halála előtt három évvel, 1819-ben.⁵ S ez egész könyvtárt hitbizományul Maros-Vásárhelyen állítja föl családja számára, de a közönség használatára is, gondoskodva egyszersmind kellő tőkéről a gyűjtemény gyarapítása és az őr fizetése végett. Melegen szereti az irodalmat, éppen e czimen a göttingai, jenai, varsói tudományos akadémiák tagja; s Janus Pannoniusnak, kit a családi hagyomány a maga nemzetségébe számít, költői maradvá-

¹ *Nagy Iván*: Magyarország családai. XI. kötet. Pest, 1865. 93. l.

² *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki* de Szék Pars prima. Viennae, 1796. 28—31. lap.

³ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi levelek. Budapest, 1880. 366. l.

⁴ *Koncz József* szíves értesítése szerint.

⁵ *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki* de Szék Pars quarta novas accessiones ad tres priores partes complexa. Viennae, 1819.

nyaiból teljes kiadást rendez;¹ s az erdélyi nyelvmívelő társaságot, mikor újra megmozdul, örömet támogatja, noha 81 éves öreg. »Én minden alkalmatosságot, írja Döbrenteynek 1820 január 23-ról, jó szívvvel elfogadok, hogy az úr jó igyekezeteinek elélegelésekben irántam levele által jelentett bizodalmanak a lehetőségig megfelelhessenek.«² Két esztendő múlva hal el.

Ime a fonál, mely Cornidestől Teleki Sámuelig elvezet. A nagyeszű és sokismeretű tudós a Teleki-házzal benső összeköttetésben állt, a míg élt, gyűjteménye ennek birtokában maradt, a mikor elhalt. Mi természetesebb, mint hogy Sámuel is ösmerte; sőt levelezett vele, az irányában való vonzódásnak és becsülésnek annyi közvetlenségével, hogy az nemcsak Cornidest tiszteli meg, de még inkább a nemes grófot magasztalja, mert hangja közvetlenségében a haza és tudomány igaz szeretete szólal meg.³ Mind a kettő gyűjtő levén, egyik szakember, másik műkedvelő, a mester és tanítvány ragaszkodásával csüng egymáson. Teleki Sámuel, mikor szólejében érmet talál, siet Cornidesnek elküldeni, ha talán e föld őstörténetére világot vetne;⁴ mikor unokahuga lónai menyegzőjén a legnagyobb örömet érzi, örömét még fokozni bírja, hogy oda Cornidestől levele jó.⁵ S Cornides e megtisztelő szivesség és bizalmasság tudatában gróf Teleki Ádám révén levelet intéz hozzája, hogy szolgálatába lép, mit a gróf őszinte örömmel fogad és válaszában megígéri, hogy mihelyest dolga és helyzete rendeződik, oly állást biztosít magánál számára, mely érdemeihez és tehetségeihez a legméltóbb és mellette a legtisztességesebb lesz.⁶ Annyival inkább sajnálja, mikor Cornidest, ki szavához hű maradt, nem fogta szaván, sőt valami félreértés következtében elveszti. Bevallja, hogy beszélt róla gróf Teleki Józsefnek, dicsekedett az ő barátságával, valamint benne a jó fogással; de azt nem mondta, a mit neki tulajdonítottak; esküszik, hogy az örömon kívül dicsőségének is tartotta volna, ha oly jellemű és tehetségű embert, mint Cornides, bir vala házában.⁷ Majd megköszöni udvarias figyelmét, hogy tudatja vele Teleki József meghívását, újólág ő is följánlja házát, asztalát,

¹ *Bajza József*: Összegyűjtött munkái. II. k. Pest, 1851. 86. És *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi levelek. Budapest, 1880. 108. l.

² *Döbrentey Gábor*: Kiadatlan Naplójegyzései II. kötetében, gróf Kun Géza tulajdona.

³ *A magyar tudományos akadémia* birtokában 11 francia levele van Cornides levelezésének gyűjteményében, 1764-től 1781-ig. Jelzete: 202. Sz. II.

⁴ *Teleki Sámuel Cornideshez*, 1764 ápril 1-én. A magyar tudományos akadémia birtokában.

⁵ *Teleki Sámuel Cornideshez*, 1764. október 24-én. A magyar tudományos akadémia birtokában.

⁶ *Teleki Sámuel Cornideshez*, 1765 december 8-án. A magyar tudományos akadémia birtokában.

⁷ *Teleki Sámuel Cornideshez*, 1766 április 18-án. A magyar tudományos akadémia birtokában.

az ő kis könyvtárát és ígér fizetésül 100 rajnai forintot évenként.¹ Cornides a Teleki József föltételeit fogadja el, de Sámuellel való jó viszonya tovább is megmarad. Nem egyszer küld neki könyveket jemásolás végett.²

Valjon a Pannóniai Ének másolata még az ő idejében, vagy már csak halála után került-e Teleki Sámuel birtokába? Azt biztosan meg nem mondhatjuk: *bizonyos csak az*, hogy a Cornides példányáról készült s ma a könyvtár egy vegyes colligatumába van kötve.³ E colligatum az éneken kívül magában foglalja még Peucer Gáspárnak, a XVI-ik század e szorgalmas tudósának, ki Bautzenben született, Wittenbergában tanult, s ott Melanchton veje, válogatott leveleinek kiadója, majd előbb, 1554-től a mennyiség-, később 1560-tól az orvosi tudomány tanára lett, érdekes beszédét a várnai vészről, 1563-ból,⁴ aztán a magyar evangélikus egyház vázlatos történetét 1700 elejéig, a csehországi huszita háborútól s a husziták magyarországi letelepedésétől fogva egészen a Leopold korabeli üldözések rövid rajzáig;⁵ továbbá Melanchton három levelének kivonatát Levelezése második kötetéből, és pedig az első levél Eperjes város férfiaihoz és tanácsosaihoz szól 1554. október 3-ról, a második Lauterwaldt Matyás ellenvetéseire felel a wittenbergi egyház és egyetem nevében, a harmadik Perényi Péterhez van intézve, 1545. márczius 25-ről;⁶ végre magában foglalja néhány oly bibliai mondásnak és történetnek, melyek Magyarországon nagy emberek tiszteletére vert érmeken találhatók, rövid tervezetét Schlegel Keresztélytől. A szerző a mondásokat és történeteket a bibliai könyvek sorozata szerint rendezi, az érmekről szó szerint lemásolja, egyszersmind megadja minden érmenek súlyát és anyagát is.⁷ Különbén az egész nem egyéb, mint egyszerű kivonat Schlegel nagy munkájából, mely 1703-ban, Jenában került ki a sajtó alól.⁸ Az egész colligatumban, mely irott és nyomtatott művek másolata, semmi jegyzés, hogy ki és mikor gyűjtötte és köttette össze; de annyi kétségtelen, hogy nagyobb része gróf Teleki Sámuel jegyzékének megjelenése után jutott a könyvtár birtokába, mert abban a colligatum darabjai közül egyedül a második és utolsó, a Pannóniai Ének és Schlegelféle tervezet fordul elő; ez a kettő tehát már 1811-ben a gróf kezei közt volt.⁹

¹ Ugyanaz ugyanott.

² *Teleki Sámuel Cornideshez*, 1771. november 2-án, 1774. január 24-én, 1781 november 26-án. A magyar tudományos akadémia könyvtárában.

³ *Koncz József* szíves közlése szerint. A colligatum könyvtári száma: 3548.

⁴ *Colligatum* 1—44. l.

⁵ *Colligatum* 59—142. l.

⁶ *Colligatum*, 151—162. l.

⁷ *Colligatum*, 167—223. l.

⁸ *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék Pars tertia*. Viennae, 1811. 112, 606. l.

⁹ *Colligatum*, 45—52. és *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék Pars tertia*, Viennae, 1811. 16—17, 111—112. l. Az ének teljes címe itt: *Cantilena*

Az ének jegyzete, melynek írása teljesen egy a Melanchton-féle levelek kivonatának írásával, a másolat eredetére tiszta világosságot derít s ekként hangzik:

»Igy van vonásról vonásra a régi magyar helyesírás, melyet hogy Subich úr, Magyarország nagyságos ítélőmestere egy barátját jellemű, a XIV-ik század végéről vagy a XV-ik elejéről eredő kézirat codexből maga másolt, bizonyítja. Ennek mássát közölte tisztelendő Pray György úr tudós Cornides Dániellel.«¹

E sorok Praynak abból a leveléből vannak kivéve, melyben Cornidesnek az ének másolatát küldötte meg, abból a leveléből, mely a Cornides tulajdona volt, s halála után a Teleki József gyűjteményébe ment át: ennél fogva az ének másolata is onnan való; sőt hogy senkinek kétsége ne lehessen, maga a jegyzetíró kijelenti, hogy ennek mássát közölte Pray Cornidessel.

A különbség a két felvilágosítás között csak annyi, mikép Pray még azt mondja, hogy vonásról vonásra így van az ének, a jegyzet írója pedig, hogy vonásról vonásra így van a régi magyar helyesírás; hogy Pray még azt állítja, hogy Subich *előtte* bizonyította, (már tudniillik, honnan vette az éneket), a jegyzetíró pedig, hogy Subich bizonyítja. Különben szóról-szóra megegyezik.

Ime már most elesik mindaz, a mit Toldy, Szilády s általában az irodalomtörténet eddig a Teleki-példányra épített, mert *az nem a Subich másolata, hanem a Pray-féle másolat mássá-nak a másolata!*

De majdnem ugyanakkor, a mikor a Révai kiadása megjelent, Dugonics András is közrebocsátotta az éneket *Etelkája* második kötetében.² Nem lévén sem elég érzéke a régi nyelvemlék iránt, sem biztos tudása a régi írás ismeretében, egészen tetszése és önkénye szerint bánik vele, toldja-foldja, alakítja-változtatja, nem marad érintetlenül annak sem helyesírása, sem hangvonzata, sem verselése és szókészlete. Révaival csak a lobogó lelkesedésben egyezik, de az ő lelkesedését nem fegyelmezi az irodalmi szakavatottság. Bár országos nevű elbeszélő, ki az ő regényeinek jegyzeteivel meglepő jártasságot mutat a régi krónikák útvesztőjében, épp oly meglepő nemzeti elfogultsággal és révedező álmodo-

Hungarorum de VII. duorum sub Arpade Auspiciis legationibus ac rebus gestis. 8. MS. (Ex antiquo codice saec. XIV. circiter characteribus monastico-gothicis seripto desumptum per Protonot. R. H. Subich.) Ez tévesztette meg Toldyt és Sziládyt.

¹ *Koncz József* szíves közlése szerint: »Ita de apice ad apicem habet Specimen veteris orthographiae Hungarorum, quod Dominus Subich M. Protonotarius Regni Hungariae se ex codice M. S. characteris monastico-gothici saeculi XIV. excuntis vel XV. inchoantis descripsisse testatur. Copiamque huius cum clar. D. Cornides communicavit Rév. Dom. Georg. Pray.«

² *Dugonics András*: *Etelka*, egy igen ritka magyar kisasszony Világosvárott, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben. Pozsonyban és Kassán, 1788. Második könyv, 310—316. l.

zással fejtegetve azokat; bár rövid ideig, közvetlenül Vályi után és Révai előtt, ő tölti be az egyetemen a magyar nyelvi és irodalmi tanszéket,¹ mint helyettes, minélfogva legalább a régi írásbeli hűség uralkodó törvényét ismernie s annak lelkiismeretes követését alkalmaznia kellene: mégis éppen erre nincs semmi tekintettel. Kiadása az ének nyelvi és irodalmi elbírálásában éppen azért számba sem jöhet: de története nyomozásában kellő figyelmet érdemel.

Mert honnan vette Dugonics az éneket?

Tudjuk, Etelkája 1786-ban, tehát egy esztendővel a Révai Elegyes Verseinek megjelenése előtt készült, rövid két hónap alatt; de tudjuk, hogy még két esztendeig simogatott rajta, s csak 1788-ban, egy évvel a Révai közlése után, került ki a sajtó alól.² Igaz, hogy a nyomtatással, az akkori viszonyok között, hosszas huzavona volt. A mint a kéziratot letisztázta, felküldte Budára megvizsgálás végett. »Ketten voltak ekkor, beszéli maga, a megvizsgálásra rendelt személyek: egyik Hibner, másik Rietaller, mind a kettő kicsapott jezsuita és szokások, természetek, oktatások szerint a piaristaságnak esküdt ellenségei.«³ Ebbeli meggyőződésből eleinte nem is közeledett hozzájuk, hanem a közvetítést szintén »kicsapott« jezsuitára, *Püspöky Ferenczre* bízta,⁴ ki különben előbb, 1777-től fogva az egyetemen az elemi természettudomány tanára, 1780-ban a bölcsészeti kar dékánja volt; de tanszéke 1784-ben a felsőbb és kísérleti természettanába olvadt, minek következtében őt, hét évi szolgálat után, nyugalomba helyezték,⁵ s ez idő szerint csekély 400 forint pensiójából a fővárosban éldegélt. Később az egyházi pályán följebb emelkedett: bihari apáttá és nagyvárad kanonokká lett.⁶ Azonban a tekintélyes közvetítő mellett is Etelka sok ideig hevert Hibnernél, a kinek jutott, s Dugonics a könyvnyomtató erős sürgetésére maga ment rája és visszakérte tőle. Hibner megvallotta, hogy az országban a könyvnek nincs párja, de az uralkodó kormányra való célzásai miatt nem merte a nyomtatást megengedni. »Kért aztán nagy esdekléssel, írja a jó öreg, hogy Bécsbe küldeném. Ott nem félnének úgy, mivel több könyveknek kinyomtatására szabadságot adhatnak, melyeket Magyarországon ki nem mertek volna nyomtatni.⁷ Dugonics megfogadta a tanácsot, s Horányi Elek piarista által felküldte

¹ *Pauler Tivadár*: A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem története. Budapest, 1885. 404. l.

² *Dugonics András*: Följegyzései. Budapest, 1883. 9. l.

³ *Dugonics András*: Följegyzései. Budapest, 1883. 29. l.

⁴ *Dugonics András*: Följegyzései. Budapest, 1883. 29. l.

⁵ *Pauler Tivadár*: A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem története. Budapest, 1885. 220., 261. l.

⁶ *Pauler Tivadár*: A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem története. Budapest, 1885. 261. l.

⁷ *Dugonics András*: Följegyzései. Budapest, 1883. 30. l.

a regényt Bécsbe, hol Szekeres három nap alatt elolvasta és az engedélyt megadta. Horányi maga hozta vissza nagy örömmel.¹

De mennyi idő telt el a huzavona alatt? Nem sejthetjük. Annyi bizonyos, hogy az előszó 1786-ban kelt,² minthogy pedig az rendszerint a munka megírása után és nem előtt készült, a mi itt beszámolásából kétségtelen, a regénynek is már ekkor készen kellett állnia; úgy van tehát, a hogy Dugonics vallja; de épp oly bizonyos, hogy a ravasz Róának, kiben az író gróf Niczky Kristófot, az 1787. decemberében elhunyt országbirót szerepelteti,³ különös halála arra mutat, hogy még ez idétt, vagy 1788-ban is toldogatott bele; ugy van tehát, a mint Dugonics följegyzi, hogy még két esztendeig simogatott rajta.

Miért taglaljuk és állapítjuk meg ezt? Először azért, hogy kiemelhessük, miként a Dugonics szava teljes hitelt érdemel; másodsor azért, hogy fölvehessük a kérdést: Etelkába nem az *Elegyes Versek* régiségei közül került-e az ének bele?

Mert ha Dugonics második kötetében még képet irhat a gróf Niczky különös haláláról: miért ne irhatná ki e kötet számára Révai régiségeiből az éneket? Hiszen Niczky 1787-ben halt el és az *Elegyes Versek* gyűjteménye ekkor jelent meg. Ezt a föltevést megengedni látszik, hogy az ének mind a két helyen még czimtelenül áll, hogy mind a két kiadó az eredeti vagy az akkori írást emlegeti, hogy mind a kettő a régi magyarok ama szokására hivatkozik, hogy vitéz eleik dicsőséges cselekedeteit versbe foglalták és a szíveknek felvidítása okáért el is énekelték; megengedni látszik, hogy a Dugonics változtatásai nagyobb részint olyanok, melyeket vagy a rím, vagy az ütem, vagy a könnyebb érthetőség végett, minő a rekkent igének rejtvel való felcserélése, követett el, melyeket a Révai szövege alapján is teljesen megtehetett.

A két eltérő közlés csakhamar fölkelte a figyelmet és kihívta a bírálatot. A tudós Sándor István még 1795-ben megírta a két kiadót, hogy az eredeti kézíráshoz nem ragaszkodott hiven.⁴ Megrovásának egész éle, már vagy azért, mert csak a Révai szövege jöhetett komoly számításba, vagy azért, mert ennek eljárásáról a maga vallomásából értesült, egészen e lelkiismeretes írónk ellen fordult. Hibáztatta, hogy az éneket egyedül régisége miatt gót betűkkel nyomtatta, holott az eredeti írást nem látta, mert ez által sokakat elhitetett, mintha azt oly betűkkel találta volna; hibáztatta, hogy Erden helyett erdőt olvasott (a mit külön-

¹ *Dugonics András*: Följegyzései. Budapest, 1883. 30. l.

² *Dugonics András*: Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony Világosvárott, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben. Pozsonyban és Kassán, 1788. Első könyv, IV. l.

³ *Dugonics András*: Följegyzései. Budapest, 1883. 11—12. l.

⁴ *Sándor István*: Sokféle. III. darab. Győrött, 1795. 82—84. l.

ben Dugonics elhagyott), mert tudnivaló, hogy Érd ma Hamzsabég, fehérmegyei község Százhalom, Kelenföld, Tétény közelében: az éneket ennélfogva vagy új írás módjával kellett volna adnia, vagy híven lemásolnia, vagy még inkább rézbe metszetnie, oly pontosan, hogy az írásbeli hibák is megmaradjanak, mert mi sokszor azt is hibának nézzük, a mi nem az, mint az Érd erdőnek olvasása bizonyítja.¹

A mit Sándor István tanít, okos is, alapos is, csak abban hibázott, hogy hűtlenséggel éppen Révai Miklóst vádolta, kinél senki jobban nem értette és nem becsülte a régi írás kiadásában való hűséget. Bizony nem csoda, ha Révai fölgerjed a méltatlan vád miatt s a mily érzékenyen azt veszi, épp oly élesen jellemzi, a mikor a megrovást egyenesen *megbódulásnak* nevezi.² Irodalomtörténeti vázlatában határozottan kijelenti, hogy a darabot úgy bocsátotta közre, hűségesen, a mint azt vele Cornides Dániel barátságosan és bizony ő is hűségesen közölte.³ Aztán Sándor Istvánra térve vissza, vádjának okát abban keresi, hogy a bíráló a Dugonics András kiadását nem tudta az övével megegyeztetni, mivel a kettő különbözik egymástól. »De ugyanebből, emeli ki nyomatékkal, hogy különbség vagyon köztünk, elgondolhatta volna magától is, hogy *nem egy kútjóból* merítettünk mind a ketten. Ez a két piarista még ezelőtt sohasem lakott együtt azon egy városban; sohasem közölte egymással kiadni való munkáját.«⁴ Ő a maga eljárásáról, valamint az ének eredetéről beszámolt; koszorút kötött először is, most is ujolag a maga kútjára, s mind a kétszer pedig azon egyféle virágokból. Ha Dugonics elmulasztotta, az az ő dolga; mulasztásáért lakoljon ő. Révai a vádat elhárítja magáról, a mivel még meg nem elégszik; de a tiszta világosság kedvéért maga kérdezősködik a dolog felől, hogy az igazságot kiderítse: Dugonics vallomásaival a homályos felleget eloszlassa. »Ő ezt az éneket, írja Révai a Dugonics közléséből, öszvehajtogatott és a hajlásokban már igen megkopott papírosan kapta Erdélyben gyalakuti *Lázár Jánostól*, nem kevés heánossággal.« Ezt tehát ő, a maga gondolatja után, pótolta ki; szabadabb változásokat is tett benne, kiváltképpen, hogy az egyenetlen verseket jobb mértékre vehetné! Az írás módját is ő egyengette a maga vélekedése szerint való régiségnek valami hasonlatosságára.⁵

Már most e nyilatkozat után a mi kérdéses föltevésünk öszszes lehetőségeivel egyetemben elesik. Mert az ének eredetileg cím nélkül is lehetett, mint a gyöngyösi codexbeli Mátyás-

¹ *Sándor István*: Sokféle. III. darab. Győrött, 1795. 83—84. l.

² *Tudományos Gyűjtemény*. 1833. II. k. 90. l.

³ *Tudományos Gyűjtemény*. 1833. II. k. 89. l.

⁴ *Tudományos Gyűjtemény*. 1835. II. k. 90. l.

⁵ *Tudományos Gyűjtemény*. 1833. II. k. 90. l.

ének,¹ hiszen első verse elég világosan jelzi a tartalmat; az eredeti és akkori írás emlegetése régi ének kiadása esetében természetes, különben Révai szava a gót betűre vonatkozik, míg a Dugonics jelzése nem a betű fajára, hanem a helyesírás módjára tartozik; a hivatkozás pedig eleink ősi szokására krónikáink értelmében elkerülhetetlen vala. Sándor István is úgy hiszi, hogy ezt az éneket bizonynyal lant mellett énekelték. »S el lehet azt még most is dalolni — úgymond, valamint a templomban szokás a Jövel szent lélek Uristent, S ki tudja, ha ugyanezen nótára nem énekeltetett-e hajdan is.«² A mi pedig a változtatásokat illeti, Dugonics maga vallja, hogy főleg az egyenetlen verseket kívánta megegyengetni;³ meg is tette olykép, hogy a három első sort következetesen 8, a negyediket ötnék kivételével 9 szótagúra változtatta, a mit elvégezhetett a maga szövegéből is.

Nincs sem okunk, sem jogunk kétségbe vonni a Dugonics szavát, mely teljes hitelt érdemel. Bizonyosnak vehetjük, hogy előtte nem az Elegyes Versek könyve állt, vagy legalább nem csak az. Ennélfogva nyomozásunk eredményeként megállapíthatjuk, hogy az ő kezében a Pannóniai Ének *önálló* példánya volt.

Nos aztán?

Toldy Ferencz a magyar költészet Kézikönyvében, melyet 1828-ban Fenyéryvel együtt a köztünk lakó német közönség számára, rendszeres történeti bevezetéssel és részletes életrajzokkal szerkesztett, az éneket *három* szakasszal megtoldva adja ki;⁴ úgy hogy ez a toldalék a Révai szövege után némi hiány jelzésével következik, s utolsó szakasza a XVI-ik század szokása szerint beszámol költője nevével, iratása helyével és alkalmiságával. Honnan nyerte Toldy ezt a kiegészítést? A tájékoztató áttekintésben azt mondja, hogy Horvát Istvántól, kinek még az idő szerint a »régí kézirat« birtokában volt.⁵

Alig lehet kérdés: hogy mit ért ő régi kézirat (die alte Handschrift) alatt? Azt hisszük, hogy csak régi másolatot; mert ha az eredeti kéziratról beszélne, a megfelelő szóval (Die Original-Handschrift) fejezné ki; mint a hogy a Révai életrajza végén megjegyzi, hogy az költő szülőhelyére és születési évére vonatkozó adatot annak saját kéziratából (aus des Dichters eigener Handschrift) merítette.⁶ S honnan jutott Horvát az ő példánya

¹ *Nyelvemléktár*. II. k. Budapest, 1874. 242—243. l.

² *Sándor István*: Sokféle. Győrött, III. darab, 1795. 84. l.

³ *Tudományos Gyűjtemény*. 1833. II. k. 90. l.

⁴ *Toldy Ferencz*: Handbuch der Ungarischen Poesie. Pesth und Wien. 1828. I. k. 10. l.

⁵ *Toldy Ferencz*: Handbuch der Ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. I. k. 4. l.

⁶ *Toldy Ferencz*: Handbuch der Ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. I. k. 203. l.

birtokába? Toldy állítása szerint Praytól kapta Cornides, Cornidestől Révai, Révaitól Horvát.¹ Ez az állítás azonban, a mi Horvátot illeti, kétségtelen tévedés, mert tudjuk, hogy a Pray másolatából a Horvát-féle toldalék hiányzik, ennél fogva hiányoznia kell annak valamennyi mássából is. A mikor Toldy a bécsi császári akadémiában a Zrinyi előtt való magyar történeti költészetéről értekezett s a Horvát István szövegéről megemlékezett, a Révai példányával összefüggésbe hozva azt, már megfeledezett a régi kéziratról, melyet 1828-ban még fölemlített, sőt talán ismert is.²

Az ily megfeledezés azon az emberen, ki félszázadnál tovább kutatott, keresett, jegyezett, irt, szerkesztett, kiadott, igen egyszerűen megeshetett és megesett, a mint a Révai szülőhelyére és születésére vonatkozó adat története bizonyítja.

Alig temették el a magyar történeti nyelvtudomány alapító mesterét, a mikor csakhamar megindult a zavar születésére nézve. Kazinczy Ferencz indította meg, a ki voltaképp tisztázni akarta, midőn Révai halála napjának évfordulójára néhány kegyeletes sort írva kiemelte, hogy a nagy tudós Csanádot emlegette születése helyének, a márczius kalendája előtt való VI-ik napot tartotta születése napjának; de minthogy az esztendejéről nem szólt, a napról sem állapítható meg biztosan, február hányadikára esett? Hogy a kérdéssel tisztába jöhessen, Kazinczy Perecsenyi Nagy László, aradmegyei esküdtnek irt, hogy a csanádi anyakönyveket önmaga hányja fel, s a mit ott talál, közölje. Találta pedig azt, hogy Sándor Pál plébános 1752. július 23-án keresztelte meg Révai Miklósnak és feleségének *Mátyás-Jakab* nevű fiát; mi elegendő volt arra, hogy a széphalmi mester ezt a Mátyás-Jakabot a nagy nyelvtudóssal egynek vegye; születését 1752. július 20-a tájára tegye. Pedig Révai a márczius kalendája előtt való VI-ik napot emlegette, s neveiről, midőn Kazinczy 1803-ban meglátogatta és megkérdezte volt, azt mondotta: »Az én keresztnevem Mátyás, János a bérnálási, Miklós a szerzetbeli. Ezen utolsó alatt jutván ismeretességre irásaim által, megtartottam azt, minek utána a piaristák közül kiléptem is.«³

Toldy, ki fiatal fővel teljesen a széphalmi mester szavára esküdött, mint Révai első életirója 1822-ben a Pannónia lapjain híven átveszi annak hibás megállapításait;⁴ de már 1828-ban, a mint jeleztük, a költő saját kezeirásából igazítja meg, hogy 1749, február 24-én, Nagy-Szent-Miklóson, Torontál vármegyében szüle-

¹ *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-historische Classe I. Band. Wien, 1850. 373. l.

² *Toldy Ferencz*: Handbuch der ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. I. kötet 4. l.

³ *Kazinczy Ferencz*: Magyar Pantheon. Budapest, 206—208. l.

⁴ *Fővárosi Lapok*. 1875. II. félév. 1334. l.

tett.¹ S e hiteles adatahoz irodalomtörténeti kézikönyveiben és költészeti gyűjteményeiben ragaszkodik évtizedeken keresztül.²

S mégis később mi történik?

Szalay Pál, nagy-szentmiklósi plébános, előbb a temesvári lyceumban a magyar irodalomtörténet tanára, 1862-ben nyomozást indított Révai születésének kiderítése végett. Felkutatta a csanádi és nagy-szentmiklósi anyakönyveket és arra az eredményre jutott: hogy Révai, a nyelvtudós vagy nem lehet más mint az a Mátyás-Jakab, a ki 1752-ben július 23-án Csanádon kereszteltetett és ennek filiálisában, Nagy-Szent-Miklóson született; ki aztán idővel a szerzetben akár atyjának, akár szülőföldének emlékére a Miklós nevet vette föl; vagy ha más, akkor nem Nagy-Szent-Miklóson született, hanem atyja Békésből, a honnan származott, hozta magával még kisdedül Torontálba, minthogy a Révai-családra vonatkozó anyakönyvi adatok 1752-vel kezdődnek.³ Méry Etel, benzés-rendi győri tanár, nem hagyta annyiban a kutatást, hanem Csaplár Benedekhez, akkori szegedi kegyesrendi tanárhoz fordult, ki a szerzet irattárából Jäger Ágoston tartományi titkár révén azt az értesítést nyerte, hogy Révai 1750. február 24-én született Nagy-Szent-Miklóson, a hol szerzetbe léptekor a szülei laktak.⁴

S Toldy ily ellentmondó adatok nyomása alatt élte alkonyán, 1875-ben, töredékül maradt pályadolgozatát már e mélabús kijelentéssel nyitja meg:

»A sors megtagadta a hálás utókortól az örömet, hogy azon nagy ember emlékezetének, kinek e munka szánva van, ott áldozhassék, hol bölesője állott; hogy ama napot biztosan ismerje, mely őt nekünk, a magyar irodalomnak és nyelvészetnek örök dicsőségére adta. Homály lebeg mind máig ama kérdések felett, melyeknek biztos megállapítását minden életirótól munkája küszöbén várjuk: Révai születésének helye, éve, napja s nevei, sőt családjának eredete iránt is megoldatlan kétségek forognak fenn, s én szerencsésnek fogom magamat érezni, ha ezekre nézve valószínű, vagy éppen kielégítő véleményt állítani fel, sikerülend.«⁵

Igen, Toldy szemben a Horányi állításával, ki barátja és rendtársa közlésére támaszkodott,⁶ szemben Horvát határozott nyilatkozatával, ki mestere szó- és írásbeli kijelentéseire hivatko-

¹ *Toldy Ferencz*: Handbuch der ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. 203.

² *Toldy Ferencz*: Minden kézikönyvében.

³ *Knauz Nándor és Nagy Iván*: Magyar Tudományos Értekező. I. kötet. Pest, 1862. 376. l.

⁴ *Orihmayr Tivadár és Szentkláray Jenő*: Történelmi Adattár. II. kötet. Temesvár, 1872. 481. l.

⁵ *Fővárosi Lapok*, 1875. II. félév. 1334. l.

⁶ *Horányi Elek*: Scriptorum Piarum Scholarum liberalium. Budaë, 1809. 563. l.

zott;¹ szemben a Révai saját jegyzetével, melyet valamikor Horvát Istvánnál kétségtelenül látott² sem maradt erős; meging, megzavarodik és nem mer határozottan beszélni; már nem bizik magában.

S mi következik a habozásából? Hogy Révai életirói tovább bonyolítják a kérdést.

Bánóczy József épp oly elmésen, mint csattanósan bebizonyítja, hogy február 24-én született, mert a kegyes tanítórend irattárában így áll; 1752-ben, mert az anyakönyv ezt mondja; ő az a kérdéses Mátyás-Jakab, mert Révai Kazinczynak maga mondja, hogy Mátyás a keresztnéve; Nagy-Szent-Miklós a szülőhelye és nem Csanád, mert Horvát szerint csak azért nevezi magát több helyen csanádi magyarnak, mert csecsemő korában ottan szívta a levegő eget és e magyar hely lakóit inkább becsülte oláh szomszédainál.³ Tehát úgy volt Csanáddal, mint Petőfi Félegyházával. De a különben eszes író elfeledi megokolni, hogy minden adatnak miért éppen csak a fele jó? Hogy Révai miért nem említette hát a Jakab nevet, ha annak is keresztelték; hogy miért helytelen a kegyesrendi irattárbeli adat éve, ha helyes a napja; hogy miért rossz az anyakönyvi bejegyzés napja (mert abban az időben bizony a kereszteléssel öt hónapig nem vártak), ha jó az éve; hogy Horvát állításaiból miért fogadható el csak a Csanád megokolása és miért vetendő el a születés éve?

Csaplár Benedek pedig épp oly lelkiismeretes, mint részletes kutatást végez, hogy a rendi irattár adatát megerősítse, mikép Révai 1750-ben született. Hibáztatja a téves hiedelmet, mely a Toldy elméjébe oly nagyon bele rögzött, holott az ő előitélete a maga adata iránt még megrögzöttebb. Mert a rendi irattár tekintélyének annyira hódol, mikép egyenesen tagadja, hogy Toldy Horvát Istvánnál a Révai sajátkezű jegyzetét látta, talán összevetésztette ennek kézírását amazéval; egyenesen tagadja, hogy akár Toldy, akár Horvát ilyen sajátkezű jegyzetre határozottan hivatkoznék; sőt hogy ilyen jegyzet Horvátnak a nemzeti múzeumban levő iratai közt általában található volna; s ha lenne is, mint magán-jegyzetnek hivatalos okmány ellenében bizonyító ereje nincs;⁴ és csakugyan akkor sem hisz annak, a mikor Vass Bertalan véletlenül reábukkan.⁵

¹ *Horvát István*: Mindennapja, IV. k. december 20-ról és VIII. k. január 12-ről és Révairól szóló néhány tudósításában: »Ő mivel élete leírását mintegy reám bízta, bőven elbeszélte viszontagságait; én pedig a hallottakat jegyzőkönyvembe híven beiktattam, sőt belőlük azokat, a mik nagyobb kétséget okozhatnának, írásba tétetni el nem mulattam a nagy magyar által. E szerint ő Torontál megyében Nagy-Szent-Miklóson született, 1749. február 24-én, mely naptól fogva a szent kereszttségben Mátyás nevet nyert.«

² *Fővárosi Lapok*. 1875. II. félév. 1334. l.

³ *Bánóczy József*: Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 6—9. l.

⁴ *Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete. I. kötet. Budapest, 1881. 3—6. l.

⁵ *Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete. IV. kötet. Budapest. 1889. VI.

Ez az oka és mentsége egyszersmind, hogy Toldy feledékenységének feltűntetésével kissé hosszasabban foglalkozunk. Mert a Bánóczi és Csaplár tévedése már bele szivárg az irodalomtörténetbe.¹ Pedig mily gyöngé alapon épül annak okoskodása, érintettük röviden, s mily elfogult ennek tagadása, jellemzi egyszerűen az, hogy minden részében alaptalan. Mert hogy Toldy csakugyan látta Révai sajátkezű jegyzetét, bizonyosága lehet, hogy használta; hogy mind ő, mind Horvát határozottan hivatkozik reá, tanúskodik róla egyfelől a Toldy költészeti kézikönyve,² másfelől a Horvát kiadatlan Mindennapja;³ hogy megvolt a Horvát írásai közt, kétségtelenné teszi, hogy mai nap is megvan. Már most mit érhet ilyen határozott följegyzéssel szemben ama folyamodás általános kifejezése, melyet a különben alapos Csaplár idéz, hogy Révai 1796. április 8-án azt mondja magáról, 47-ik évébe lépett, holott már hat hét óta a 48-ikban jár.⁴ Hiszen a szerzetes kötelmek alól való feloldásának eszméjével hetek és hónapok óta foglalkozott, foglalkozhatott a kérdés fogalmazásával is. Vagy még inkább, mit érhet a kegyes tanítórend adata akkor, a mikor nem keresztlevélen alapszik, azon nem is alapulhat, mert ily adat a csanádi anyakönyvben nincs.⁵ Azt minden elfogulatlan ítélő eldöntheti!

Ellenben a Révai sajátkezű jegyzete kétségtelen hitelű és erejű. Horvát, ki legbizalmasabb híve és legszeretettebb tanítványa volt, kiadatlan Mindennapja IV-ik kötetében, 1805. december 5-én, Miklós napja alkalmából, följegyzi mestere életének főbb adatait, szülőhelyével és születése évével együtt, még pedig annak részint saját szájából, részint önnön keze írásából értesülve. A kezeírásához pedig csellel jutott. Egy borongós, esős napon elküldötte József nevű öcscsét Révaihoz olyan ürügy alatt, hogy születésére nézve valakivel fogadott: ő oldja hát meg a kérdést.⁶ Akkor irta az öreg ezt a bizonyos jegyzetet:

»Esős idő s a ti vélekedéstek igen öszve illenek. Nincs egyéb dolgotok? Születtem 1749. esztendőben, Bőjtelőhavának 24-ik napján, azért Mátyásnak kereszteltetem, János nevet nyertem a bérmlásban; Miklós nevet adtak reám atyám nevérol a szerzetben. Minthogy ezzel híresedtem el a magyar világban, e mellett maradtam a szerzetből való kimenetelem után is. Hic est solutio.«

¹ *Beöthy Zolt*: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. VI. kiadás. Budapest, 1891. *Szánthó Kálmán*: A magyar nemzeti irodalom története. Budapest, 1892.

² *Toldy Ferencz*: Handbuch der ungarischen Poesie. Pesth und Wien, 1828. I. kötet. 205. l.

³ *Horváth István*: Mindennapja, IV. k. december 5.

⁴ *Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete. I. kötet. Budapest, 1881. 3—6. l.

⁵ *Knauz Nándor* és *Nagy Iván*: Magyar Tudományos Értekező. I. kötet. Pest, 375—376. l. A csanádi és nagy-szentmiklósi anyakönyvi kivonatokkal együtt.

⁶ *Horvát István*: Mindennapja. IV. kötet, december 5.

S Horvát nemcsak lemásolja ezt szó szerint naplójába, de a kötet egyik végső lapjára eredetiben is beragasztja, melynek reszketeg, öreges, kerek betűs írása annyira különbözik a Horvát határozott, fiatalos, hosszúkás vonású írásától, hogy még az avatatlan sem tévesztheti össze. Majd december 20-án, Révainak különféle jegyzeteket olvasva Mindennapjából, felolvasta előtte reá vonatkozó sorait is. »El nem titkoltam, írja e napon, azokat is, a miket születése helyéről, esztendejéről bele iktattam könyvembe, azokat is mind helyben hagyta.¹ S miként hihetnők, hogy Horvátnak, kit élete megírására maga kért, hibás adatot adjon? Sőt Horvát 1809. január 12-én, már két évvel mestere halála után, fölkereste Hegedűs Alajost, a piaristák akkori tartományi titkárát; s annak szivességéből megvizsgálta a rendi bejegyzést, melyből meggyőződött, hogy nem a rendbe léptekor kelt: mert a professióról és a sokkal későbbi ordinatióról is szó van benne, a zsidó és görög nyelvtudással, miket Révai bizonyosan a hittani folyamton tanult. Pedig mind egy kéznek írása, a mi róla található s teli hibával. Így mellékeve nem a Nativitate Dei, hanem a Matre Dei, a mint maga említi a Mária Teréziáról szóló elégiájában; keresztnéve nem Miklós, hanem Mátyás, a mint maga többször állítja; születése éve nem 1750, hanem 1749, a mint sajátkezűleg írja, a mint tartja és vallja egy helyen az Elaborator Grammatica II-ik kötetének additamentumaiban is, mikor azt akarja évszám szerint megvitatni, hogy ő a harmadik igeragozás apja nem lehet; végre hibás fölszentelésének napja is, mert Nagyváradon nem 1778. június 14-én, hanem 9-én szentelték fel, Horváth több éven át ebédelt nála e nap emlékezetére.²

S Toldy mégis a Révai sajátkezű jegyzetének, a Horányi állításának és Horvát nyilatkozásának ellenére két közbe jut. Még emlékszik, hogy látta azt a bizonyos jegyzetet, kétségtelenül Horvátnál; de már nem tudja, hogy mi módon látta és hol található meg, hogy megtekintéséből újabb erősséget nyerjen. Nem bízik magában és bizonyosság helyett csak valószínűségről beszél.

Éppen így csalódott emlékezete a Pannóniai Ének Horvát-féle másolatára nézve, mikor azt Révaitól származtatta.

Horvát kezei közt megvolt a Pannóniai Ének először a maga másolatában, melyet 1803-ban, a Teleki László gyűjteményéből, a Cornides példányáról Jegyzései számára készített; ez tehát, mint a maros-vásárhelyi cantilena, csak a Pray-másolat mássának a másolata, ma is megvan;³ másodsor megvolt a *Subich példányában*, melynek eredetéről eme meglepő felvilágosító hiteles bizonyosságot adja:

¹ *Horvát István*: Mindennapja. IV. kötet, december 20.

² *Horváth István*: Mindennapja. VIII. k. január 12.

³ A *Magyar Nemzeti Múzeum* birtokában, Horvát kéziratai közt »*Jegyzések*. 1803.«

»Subich Ferencz, királyi ügyigazgató közölte ezt az éneket Prayval, ez Cornidessel, ez pedig Révaival, a ki azt kiadta. *Hogy a költemény régiebb legyen, Pray a három utolsó versszakot elhagyta*, noha az utolsó szakaszban a szerző, Csáthy Demeter megnevezi magát, a mint kitetszik a *Subich példányából*, melyet *Heliser József* esztergomi tanácsos közölt velem, kihez a *Subich-féle könyvtár került.*»¹

Az ének története tehát arra tanít bennünket, hogy annak az irodalomban a kéziratot codexbeli eredetén kívül két teljesen önálló példánya volt:

1. a gyalakúti gróf *Lázár János* tulajdonában, melyet Dugonics Andrásnak ajándékozott;
2. a *Subich Ferencz* másolatában, melyet Heliser József Horváth Istvánnal közölt.

II.

Az ének az irodalomban közlésétől fogva nagy érdeklődést keltett. Csodálkozva olvasták, lelkesedve forgatták. És több mint száz esztendeje, az ábrándos találgatás és taglaló tanulmányozás virraszt felette. Az állandó kérdés: hogy mely időből való?

Gróf Majláth János, ki úgy az állam, mint az irodalom történetírásának mezején elég egészséges kritikai érzéket mutat, a Cornides szellemében legmesszibb vízi vissza: egyenest Béla király Névtelen jegyzőjének tulajdonítja. Mert az ének az ő fejtegetése szerint az Árpádok idejéből maradt reánk; a Névtelen, a ki annyiszor hivatkozik a hegedősök énekeire, nemcsak ismerte, de használta is, a mint egyik helyének hasonlósága bizonyítja; sőt minden valószínűség szerint ő írta azt.²

Természetes, hogy ehhez jó is, szükséges is volna tudnunk, hogy a négy Béla király közül melyiknek jegyzője volt hát és mikor élt a Névtelen. Valjon *Szabó Károly*, régi magyar krónikaíróink mesteri fordítója és a legtöbbször szerencsés magyarázója után induljunk-e, ki Toldyval együtt az első Béla jegyzőjének vitatja.³ Mert különben a Névtelen megjegyzi vala, hogy hánya-

¹ Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae. Collegit Steph. Horvát. Pestini, 1830. Jelzete: 1302/Quart. Lat.

A 15-ik levélen:

»Franciscus Subich, Causarum Regalium Director communicavit hanc cantilenam cum Prayo, hic cum Cornidesio, iste vero cum Révaio, qui illam edidit. Ut *Poema esset antiquius*, tres ultimi versus a *Prayo omissi sunt*, quamvis in ultima strophá Demetrius Csáthy se nominet, uti paret ex *Exemplari Subichiano*, mecum a *Josepho Heliser* senatore strigoniensi communicato, ad quem *Bibliotheca Subichiano pertigit.*»

² *Majláth János*: Ungarische Gedichte. Stuttgart und Tübingen. 1825. XVII. 1.

³ *Szabó Károly*: Béla király Névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Pest, 1860. I. 1. És Kisebb történelmi munkái. Bpest, 1873. II. kötet. 237—295. 1.

diknak jegyzője, ha előbb is él Béla király; noha már Cornides kiemeli, hogy Rogerius is mindig egyszerűen Bélát említ, midőn IV. Béla király dolgairól beszél, s András mester, kinek nevét a Károly sicíliai király győzelmének leírása (1266) őrizte meg, röviden csak néhai Béla király káplánjának mondja magát.¹ Jellemző minden esetre, hogy történeti elbeszélésében több célzása van a vezérek kora után eső időre is, így megnevezi szent Istvánt, Pétert, Aba Sámuel, Endre királyt, kiről főlegliti, hogy Ketel maradékától a földet, melyet Ketel patakának neveznek, elcserélte, mivel vadászatra alkalmas és felesége szülőhőhához közel vala; felesége csakugyan a történet bizonyossága szerint Jarosláv orosz fejedelem leánya, Anasztázia volt;² s az I. Endre uralkodása idejéből hivatkozik még egy kiemelkedő eseményre, a bodajki csatára, melynek helyén, Bodajk hegyén, kelet felé Elődnek, Szabolcs atyjának nagy erdőt adott, melyet most Vértesnek neveznek a németeknek itt elhányt vértjeiről.³ De Endre királyon innen semminemű célzása és hivatkozása nincs, hacsak az Álmos nemzetségéből eredő »szent királyok és vezérek« jelzése, az első magyar király »Szent Istvánnak« nevezgetése olyan gyanánt nem vehető, a mint Cornides veszi.⁴ De hiszen amaz a latin almusra épített szójátékkal függ össze, s nem csak szent királyokat, de szent vezéreket is említ, a mik nem voltak,⁵ emez oly szólás, mely az egész középkoron divatozott, s minden keresztyén uralkodót megilletett, kiknek neve gyakorta sanctissimus et divinissimus; sőt Eusebius még Gratián és Valerián császárokat is szenteknek, »sanctissimi« nevezi, és II. Endre magyar király az ő »santissimo- rum maiorum« kiváltságairól beszél.⁶ S jellemző minden esetre, hogy Aba királyunk Sámuel nevét egyedül a Névtelen tudja; mire valószínűleg csak mint kortársa emlékszik, mert hiszen a világ semmi irott forrása meg nem őrizte azt; nem ismeri Kézai sem, csupán a XI. századi veretű és Samuhel Rex köriratú apró ezüst pénz igazolja,⁶ pedig ha a Névtelen később él és a hagyomány emlékezetéből merít, akkor a nevet IV. László hű papja is ősméri vala. S jellemző minden esetre, hogy a Névtelen még oly hűségesen meríthet a nemzet multjának, mint Szabó Károly mondja, eleven öntudatából, az őseikre méltán büszke családok szentül

¹ *Danielis Cornides*: Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Budaë, 1802. 37—38. l.

² *Szabó Károly*: Béla király Névtelen jegyzőjének könyve. Pest, 1860. 25. l.

³ *Szabó Károly*: Béla király Névtelen jegyzőjének könyve. Pest, 1860. 71. l.

⁴ *Danielis Cornides*: Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Budaë, 1802. 27. l. 35. l.

⁵ *Podhradczky József*: Béla király Névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Budán, 1861. 120. l.

⁶ *Podhradczky József*: Béla király névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Budán, 1861. 120. l.

⁷ *Szabó Károly*: Kisebb történelmi munkái. II. k. Budapest, 1873. 269—270. l.

őrzött hagyományaiból, melyek az iskolázatlan népek emlékében annál élénkebben fenn szoktak maradni, mivel kevésbbé bízzák azokat a holt lapokra;¹ noha Vámbéry a középzásiai népek példájából kimutatja, hogy a nemzeti öntudat emlékezete évszázadokig ragaszkodik hagyományaihoz, s a Névtelen is, természetesen a maga czéljára, annál értékesebbnek tartja, minél később irt.² Vagy *Podhradczky József* érvelésében higyjünk-e, ki a Névtelenhez magyarázatul, Fejér György erősségeire támaszkodva, egész vaskos kötetet állít össze s abban őt II. Béla jegyzőjének vitatja. Mert ama mondásából, hogy a magyarság a muramelléki Karanthánok határszéleit mind a mai napig hatalmasan és békésen birja, és határszéli villongásaink történetéből, mely szerint ama részeket sem III-ik, sem IV-ik Béle hatalmasan és békésen nem birta, következtetve megállapítja, hogy ezek jegyzője nem lehetett;³ de nem volt okoskodása szerint az I-ső Béla jegyzője sem, a ki pedig ama határszéleket hatalmasan és békésen birta, mert a Névtelen a Szent Márton hegye mellett, a Varas völgyén folyó patakot Sabaria forrásának nevezi, mint II. Pascal 1103, III. Sándor 1175, III. Orbán 1187, III. Incze 1216 és IX. Gergely 1232-iki okleveleiben, a mi főleg a XII-ik században divatos és Czinár Mór kimutatása szerint a Sabaria forrása 1242-ön innen már nem fordul elő; mert e darab földet, mely Ravazd és P.-Tarján közt, az illoki erdő nyugati felén esik, csak II. Béla ajándékozta, 1137-ben, az apátságoknak, mert a Névtelen Bulcsot, Leelt és Botondot Petur-gord erdején keleti át, mely elnevezés Kézai Simon följegyzése szerint csak Kálmán király idejében kapott fel;⁴ noha ezek az erősségek nem látszanak valami megvívhatatlanoknak lenni. Mert a Sabaria forrása és helysége már kétségtelenül jóval előbb létezett, semmint a pápai oklevelekbe bejutott; mert a Névtelen a földnek adományozásáról nem beszél és II. Béla alapító levelével összeütközésbe nem jő; mert a Kézai Simon tanúsága Petur-gozd nevére nem valami nyomós, nem egyéb levén, mint merő szójáték. Vagy *Mátyás Flórián* nyomán menjünk-e, ki a Névtelen a XIII-ik század elejére teszi és így III. Béla jegyzőjének gondolja, mert az írás jellege erre az időre mutat; noha már Cornides sok erősséggel bizonyítja, hogy a codex XIV-ik századi másolat; mert a Névtelen tarfejű kúnjai és IV. László üstökös kúnjai nem lehetnek egyik; noha e két vonás, a mint Marczali a Vatha példájából, ki fejét megnyiratta és még is három üstököt eresztett pogány szokás szerint, kimutatja, nem kiegyenlíthetetlen; mert a Névtelen Erdélyt Ultrasyvasnak és a főurakat jobbágyoknak mondja, holott IV. Béla

¹ *Szabó Károly*: Kisebb történelmi munkái. Budapest, 1873. II. kötet, 264. l.

² *Vámbéry Ármin*: A török faj. Budapest, 1885. 273—275. l 345. l.

³ *Podhradczky József*: Béla király Névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Budán, 1861. 42—48. l.

⁴ *Podhradczky József*: Béla király Névtelen jegyzőjének idejekora és hitelessége. Budán, 1861. 48. 309. l.

korabeli író Transylvaniát és bárókat mondana; pedig még III. Endre egyik oklevelében is használatos az Ultrasylvania s a Szent László-ének a XV-ik század végéről vagy a XVI-ik század elejéről is jobbágyurakat emleget.¹ Vagy *Hunfalvy Pált* köves-sük-e, ki egész iskolájával a rideg tagadás terére lép, s a Névtelent inkább költőnek, mint történetirónak veszi, a XIII-ik századba helyezi, s IV. Béla jegyzőjének teszi meg? Mert lehetetlen, fejtegetése szerint, hogy keresztyén pap léte a pogányság fellobbanásáról meg ne emlékezzék, ha I. Béla idejében él, hogy Turda nevű magyar püspököt emlegessen, a kiről egyetlen legenda sem beszél; mert lehetetlen, hogy kievi és susdali fejedelmekről szóljon, holott susdali fejedelemség 1150 előtt nem is volt; hogy az oroszok kúnokat hívhassanak segítségül, holott az első kúnok csak 1061 körül tűnnek föl, hogy a magyarokat Lodomerián és Halicson vezesse át, holott Halicsot 1113-ban említik először.² De hát megemlékszik-e a keresztyénség megalapításáról, a mi keresztyén pap előtt még fontosabb? Nem, csak a honfoglalást írja meg; a mi célja volt. De hát nem lehetett-e valami monda vagy ének valami Tordáról, s ez alak nem onnan került-e elbeszélésébe? De hát kievi és susdali *fejedelmeket* kell-e értenünk, mikor a Névtelen egyszerűen »duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susdal« — kifejezést használ, a mi hadi vezért is jelent, mi annál több van minden összeütközésben, minél kezdetesebb az uralkodás alakja? De hát a görög császár kabarjai nem lehetnek-e egyik a Névtelen kúnjaival, a mint Szabó Károly is, Vámbéry is magyarázza?³ s aztán Susdal, melyet különben az orosz évkönyvek már 1024-ben említenek és Galiczia nem volt-e meg előbb, csak a mikor a krónika nevét följegyzí vagy a mikor a mai közjogi értelemben önálló fejedelemségre vergődik?

Már most két száz esztendő (1061—1272) határai közt melyik Béla király jegyzőjének vehessük *biztosan* a Névtelent, a mikor a kutatás, a történeti tudomány hat évtizedes fejlődésének daczára is, gróf Majláth fölvevése után, oly ellenmondó eredményeket ér el. Majláth szerint III. Béla jegyzőjének, mert az ő meggyőződése szerint a Névtelen ennek korában élt.⁴ Bizony ingatag alapon épülhet csak, a mint a vita főfő eredményeinek nagyoló összeállításából látszik, — ez a meggyőződés. S miből következteti, hogy a Névtelen az énekes? A Névtelen négy (XXIV—XXVII.) fejezetének és az ének tartalmának megegyezéséből. De hát miben áll ez a megegyezés? Az ének *Pannónia* megvételéről és a Névtelen *Erdély* elfoglalásáról beszél. Ott Árpád főkapitány hallva

¹ *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. 75. l.

² *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 289—290.

³ *Szabó Károly*: Kisebb történelmi munkái. Budapest, 1873. II. k. 265. l. *Vámbéry Ármin*: A magyarok eredete. Budapest, 1882. 161. l.

⁴ *Gróf Majláth János*: Ungarische Gedichte. Stuttgart und Tübingen, 1825. XVII. l.

magyarjaival, hogy a Duna jó viz volna, lakóföldre nagy jó volna, egy követet bocsát a lengyel herczeghez, ki Veszprémben lakozik, és annak országából földet, fivet, vizet hozat, majd a kapitányok egyetértésével fejr lovat, aranyos féket és nyeret küld a herczegnek, kitől annak fejében lakóföldet kér letelepedésre. A herczeg megígéri, mire a magyarok Erdélyből felkerekednek, ellene mennek, úgy hogy az ország Árpád kezére jut és neve Magyarország lesz;¹ míg itt Töhötöm vezér értesülve az erdő-elvi föld jóságáról, a hol Gyeló, bizonyos oláh uralkodik, beküldi agg Mándot, és a földet loppal kikémlelteti, ki róka módjára bejárva azt, sokat beszél ura előtt a földnek termékenységéről, folyóinak jóságáról, aranyáról, sójáról, a föld lakosairól, kik az egész világon a leghitványabbak, mivel oláhok és szlávok; mire Töhötöm követeket bocsát Árpádhoz, hogy engedje meg az erdőn túl Gyeló ellen harczolni. S a mint a szabadságot megkapja, átkel a Meszesen, az Almás vizéhez ér, Gyelót leveri, ki a Szamos mellett épült várába menekülve, a Kapos folyónál esik el; a föld népe pedig Esküllőnél Töhötöm hűségére esküszik, kinek maradékai uralkodnak Erdélyen Szent Istvánig.²

Hol van e két elbeszélésben megegyezés azon kívül, hogy mindkettő föld elfoglalásáról, ellenséges vezér megveretéséről szól? S ha volna, még akkor is miként lehetne a Pannóniai Éneket a Névtelennek tulajdonítani, ki legkésőbb a XIII. század második felében élhetett? A ki a Halotti Beszédet és Könyörgést ismeri, melyet 1228-nál feljebb alig tehetünk,³ ez ábrándos állítást merő képtelenségnek itéli. Nem is kísértett sokáig. Toldy már 1849-ben kiforgatta gyenge alapjából:⁴ de mégis megismertettük az ének irodalmának teljessége végett s a föltevés érdekessége és különössége miatt.

Nem sokkal maradt el gróf Majláth megett Sándor István és Dugonics András, kik az ének koráról más szóval szinte ugyanazt beszélnek. Sándor vélekedése szerint eme régi ének a Halotti Beszéddel és Könyörgéssel csaknem azon időbelinek látszik;⁵ Dugonics állításaként meg »ha az irásnak módjára nézünk, 1300 esztendő tájban irattatott le; mikor szerződött pedig, éppen nem tudhatni.«⁶ A mely megjegyzésből világos, hogy az eredeti éneket ő még jóval régiebbnek hiszi. Mindkettő csak állítás, behatóbb taglalás és alaposabb meggyőződés nélkül; mert mindkettő elfeledi az éneket a Halotti Beszéddel és Könyörgéssel összehasonlítani, holott

¹ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 275—288.

² Béla király Névtelen jegyzője. XXIV—XXVII. f.

³ Horváth Cyrill: Nemzeti irodalmunk a reformációig. Baja, 1892. 19—20. l.

⁴ Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe. I. Band, Wien, 1850. 374. l.

⁵ Sándor István: Sokféle. Győrött, III. darab, 1795. 82. l.

⁶ Dugonics András: Etelka. Pozsony és Kassa, 1788. II. k. 310 l.

az már a Sajnovics János, ez a Koller József kiadásában megjelent. Ha ez összehasonlítást bármelyikök csak futvást is megteszi: legott szemébe ötlük a pár százados nyelvi fejlődésre valló különbség, mely a hangok árnyéklatában, a szavak képzésében és ragozásában, a kölcsönzések használatának módjára és az avult szavak elütő mennyiségére nézve mutatkozik. Mert hol a mi énekünkben a magánhangzók ama zártabb kiejtése, mely a Halotti Beszéden és Könyörgésen mindvégig uralkodik, mely szerint a mai a, o, e ott o, u, i, sőt a két első magánhangzó tekintetében, még kettős árnyékolás is sejthető.¹ Hol a közép e-nek szinte következetes ő-vel való cseréje, melyet ma némely nyelvjárás érzetet csak egyedül?² Hol a kettős hangzók ama gyakorsága, mely az Árpádok korabeli nyelvnek jellemző tulajdona volt? Hol a v hang sűrű előfordulása nemcsak a magánhangzók, de az at, et képzős főnevek képzőbeli mássalhangzói után is? Sőt szókezdőként való használata az ize névszóban és imád igében, a mi még az Ehrenfeld-codexben sem ritkaság, és h hanggal való helyettesítése a segítő ragban, a h-nak viszont ch hanggal, ennek meg k-vel való váltakozása?³ Hol a mi énekünkben az idegen kölcsönszók idegen alakú alkalmazása, a magyar ajakhoz való minden illeszkedés nélkül? Hol a ragozás amaz ősből módja, mely szerint a többes és személyi ragok, valamint néha a segítő és fordító rag, még nagyobb részint kötőhang nélkül fordulnak elő, a nek és ben ragok még nem illeszkednek a mélyhangú szókhoz, a be és ésből névragok még teljesebb, mai névutó-alakjokkal is szerepelnek; mely szerint a névszók és igék személyragjai még megegyeztek; az elbeszélő alak 3-ik személye még egy szótaggal hosszabb volt, az it, illetőleg ejt, ojt képzős igék parancsolója még h-vel alakult, mi még a Nagy Lajos korabeli eskümintában, az Ehrenfeld-codexben, a régi magyar bibliában is megtalálható?⁴ S hol van a mi énekünkben az ősi magyar szókincs annyi érdekes emléke, mint a mennyi ott sokkal rövidebb volta mellett megőrződött? S mindezekhez hol van a mi énekünkben a nyelvnek ama rövidegsége, mely nemcsak a fölös névelő, kötőszó, igehatározó és birtokos ragot többször szerencsésen mellőzi; de a gondolatot is tömöttebbé, kifejezőbbé, nyomatékosabbá és magvasabbá teszi, mikor a Halotti Beszéd írója a tárgyi mellékmondatot egyetlen elvont főnévbe foglalja össze? S hol van az előadásnak az a hatásossága, mely az egyszerűséget erővel, a

¹ *Simonyi Zsigmond*: A magyar nyelv élete. Budapest, 1889. 152. l.
Toldy Ferencz: Az ó- s középkori nemzeti irodalom története. I. k. Pest, 1862. 102. l.

² *Toldy Ferencz*: Az ó- s középkori nemzeti irodalom története. I. k. Pest, 1862. 102 l.

³ *Simonyi Zsigmond*: A magyar nyelv élete. Budapest, 1889 1591. 164.
Toldy Ferencz: Az ó- és középkori nemzeti irodalom története. I. k. Pest, 1862. 104 l.

⁴ *Simonyi Zsigmond*: A magyar nyelv élete. Budapest, 1889. 159—160. l.

hitet meggyőződéssel, a gyakorlati tanítást magyaros józansággal kapcsolja össze, melyben mintha a keresztyéni megadás gyöngéd mélabájának és az emberi sors végzetességébe való elszánt belenyugvás férfias fájdalmanak hangja csendülne meg, mintha annak első kezdetes megnyilatkozása volna, a Halotti Beszéd fukarszavú, egymáshoz sorakozó, velős mondataiban oly közvetlenül érint, a a mikor Ádám paradicsomi laktáról, isten tilalmáról, annak feledéséről, az ördög incselkedéséről, az első emberpár bűnbeeséséről, mely nemcsak magának, de egész fajának halála lőn, isten haragjáról, a sors kikerülhetetlenségéről, s a kegyelem és bocsánat szűkségéről beszél, minden vonás egy mondat, minden mondat a végzetes esemény egy mozzanata, szemléletesen, határozottan, csattanósan kifejezve. S ha beleilleszkedünk a korba, melyben a keresztyénség emez egyetemes eszméi nálunk még újak voltak, a nemzet lelkében talán a pogányság szívós hagyományai miatt csak félvilágossággal derengettek, — könnyen elképzelhetjük a közönséget, a mint a súlyos szavakat majd megindulással, majd döbbenéssel hallgatja vala. Nyelvünk e legelső összefüggő emléke a maga nemében érdekes alkotás, s nem csodálkozunk rajta, ha egy Révai, egy Kazinczy, egy Toldy lelkesedve dicséri; ha egyik újabb ismertetője benne fejezi fel a nemzeti szellemet, mint keresztyént a magyar írói styl természetét, noha még embryójában, benne látja visszatükröződni nyelvünknek azt a korát, mikor az általános még mentől kevesebb abban. »E rövid, sokszor majdnem tagadhatatlan szerkezetekben, mondja, a jól elrendezett gondolatok bősége összeszorul, mint valami trombitában, és a styl maga teljesen magyaros, mint a népmesék előadás-módja.«¹

Hol van mindez a mi énekünkben? Alig egy-két érdekes alakja és szava, mely a mult idő fejlődési folyamának véletlenül talán a tájszólásban megmaradt törmelékeként századok közvetítésével az ő korára szállt. Szerkezete és előadása pedig egyiránt gyarló, a mondai részek s feldolgozásbeli elemek nem olvadnak össze; mert míg azok kitetsző töredékében a rövidség és elevenség elvitázhatatlan; addig a feldolgozás hosszadalmas és lapos. Dehogy keletkezett a Halotti Beszéddel és Könyörgéssel csak nem egy időben, mint Sándor I. és Dugonics A. hiszi. Sőt minden jel arra mutat, hogy nagy idő választja el őket egymástól.

Pray és Révai közös véleménye szerint az ének a XIV-ik század végéről vagy a XV-ik század elejéről származik. Mi az alap, melyen a történeti és irodalmi kutatás két oly jeles mestere áll? A codex, melyből a Pannóniai Ének előkerült, a codex, melynek írása jelleme *barát-gót*; ismételjük a codex, *melyet egyikük sem látott!* Mert csak az ének másolata, illetőleg a Subich-másolat mássa az, a mi köztük kézzől kézre járt. Hogy lehet enné-

¹ Horváth Cyrill: Nemzeti irodalmunk a reformációig. Baja, 1892.

fogva következtetni belőle, akár az ének írásának jellemére, a mi mellékes, akár a helyes-írás módjára, a mi fontos? Mert nem lehetett-e a codex általános jelleme *barát-gót*, az ének írása pedig *folyó*? Hiszen egészen a másoló kezétől és tudásától függött, ha az egészet nem egy ember írta vagy nem egy kéz másolta; például a Weszprémy-codex két része barát-gót, középső része folyó-írás, a Peer-codex négy része barát-gót, két középső része folyó-írás; mind a kettő a történeti nyelvtudomány kétségtelen megállapítása szerint a XVI-ik század elejéről; vagy például a Winkler-codexnek, 1506-ból, írása részint barát-gót, részint folyós, s a Thewrewk-codexnek, 1531-ből, két része barát-gót, négy része folyóírás. De hagyján. Fogadjuk el, hogy Pray jól értesült, hogy a Subich látta és használta codex egészen barát-gótírás volt. Mire jó ez a fogózkodó? Semmire, de éppen semmire!

Mert hiszen nyelvemlékeink többnyire barát-gót írással készültek. A magyar Diplomatika pedig megtanít bennünket, amint Schwartner¹, Perger², Horvát István³ és Horvát Árpád⁴ példákkal igazolják,¹ hogy ez írás a maga különféle fajaival a XII-ik századtól fogva a XVI-ik századnak szinte közepéig divatozott nálunk; ennél fogva az ének korára annak jelleme nem hogy döntő, csak számbavehető bizonyóságot is alig szolgáltat, ha a helyesírás módja hathatós erősségekkel nem támogatja. Ime, hogy a régibb adalékokat mellőzzük és célunk tekintetében merő XVI-ik századbeli írásra hivatkozzunk (megjegyezve, hogy a mely codex több éven át íródott, annál az évszám mindig az írás kezdetét jelöli), *barát-gót* jellemű írással maradt reánk a

Winkler-Codex 1506-ból,	Debreczeni-C. 1519-ből,
Nádor-Codex 1508-ból,	Horvát-Codex 1522-ből,
Czech-Codex 1513-ból,	Kazinczy-Codex 1526-ból,
Nagyszombati-C. 1512-ből,	Tihanyi-Codex 1531-ből,
Gömöry-Codex 1516-ból,	Thewrewk-C. 1531-ből,
Domonkos-Codex 1517-ből,	Kriza-Codex ... .. 1532-ből.

Elég hosszú sor, pedig az összeállítás nem teljes,⁵ különben szinte valamennyi emlékünket ide kell vala iktatnunk: de kétségtelenül elegendő arra, hogy csattanósan bebizonyítsa, mikép az írás *barát-gót* jelleméből annak *korát* megállapítani lehetetlenség. Mert abból ugyan nem következik, hogy az ének a XIV-ik század végéről vagy a XV-ik század elejéről való.

¹ Schwartner Márton: Introductio in Diplomaticam. Budán, 1802. 69., 107. l.

² Perger János: Bevezetés a diplomatikába. I. R. Pest, 1821. 144—145. l.

³ Horvát István: Tudományos gyűjtemény. 1835. III. kötet, 99—100. l.

⁴ Horvát Árpád: A diplomatikai írástan alapvonalai. Budapest, 1883. 30. l.

⁵ Toldy Ferencz: Az ó- s középkori nemzeti irodalom története. II. kötet. Pest, 1862. 77—101 lapjain még részletesebb kimutatást közöl.

Am épp oly kevéssé következik ama nagyrészt belső okok erejéből is, miket akár Révai, akár Toldy az ének régisége mellett fölhozogat. Révai az ének szójátékos soraira épít, melyek szerint

Arpad jwtha magyar neppel
Kelem fewlden a Dwnan el kelenek
Az Cheehen ewk chekewnek
Az Thetemben el fel thethenek.
Erden sokath ewk erthenek . . .¹

különös, hogy e játékos szószármaztatást egészen történeti igazsággal veszi. Fejtegetéseinek eredménye, hogy Kelem fewlde a magyarok dunai átkelésének helye, mert Thuróczi János és Székely István is így magyarázza; csak hogy az még Kelenfewldet, ez már Keleenföldet ír;² holott az ének nálok sokkal régibb szerzője a Kelem, Tetem ódon alakokkal él; Cseke a magyarok gyülekezésének helye, mert ez a szó lhre lapp szótára szerint lapp nyelven gyülekezést jelent; ott még használatos, de a magyarban már kiveszett;³ hogy Tetem a magyarok feltetszésének helye, mert a mikor a gyülekezést, illetőleg a cseküvést elhagyták, az ellenségnek feltetszének; Érd pedig végre az elérés helye, mert a magyarok már azzal is sokat értek el, sokat nyertek, hogy az ellenségre akadtak; a szó gyökere ér, helyképző raggal Érd, miként Kövesd, Nádasd.⁴ A helyett, hogy e nevek eredetének kérdésébe ereszkednénk, egyszerűen csak arra utalunk, a mit Békesi Emil kimutat,⁵ hogy már egy 1291-iki okmányban Kelemföld helyett Kelenfewlde áll, hogy még Szerémi Györgynél is, 1543 után, Kelenföld helyett Kelem földé fordul gyakran elő, mi nyilván arra vall, hogy ez alak nem annyira az írás régibb voltára, mint inkább az író szeszélyére vihető vissza, egészen a különb és külömb, különféle és külömféle példájára; s egyszerűen arra utalunk, a mit maga Révai fölemlít, hogy a mai Tétény még Thurócziban is Thetemnek van írva,⁶ a mi könnyen átszivároghatott a XV. század második feléből a XVI. század első felébe is. Különben teljesen egyetértünk Arany Jánossal és Szilády Áronnal, hogy e pár sor valami régi nép-ének maradványa, éppen azért a Pannónia megvételéről szóló ének korára nem lehet belőlök következtetni, a Kelem és Thetem alakból pedig semmi esetre sem.

¹ Révai Miklós: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 286. l.

² Felsőmagyarországi Minerva. 1828. II. f. 1583. l.

³ A mire Schedius csillag alatt megjegyzi, hogy megvan még a bikacsekben (nervus tauri), nem is eszmélve, hogy milyen pajzán értelme lenne akkor e sornak: A Cseken ők csekének.

⁴ F. M. O. Minerva. 1828. II. f. 1585—1586. l.

⁵ Abafi Lajos: Figyelő. II. k. 1877. 90. l.

⁶ F. M. O. Minerva. 1828. II. füzet. 1583. l.

Teljesen igaz és helyes, a mit a nagy nyelvtudós a betűrímes igék ragozásáról megállapít,¹ a nélkül mégis, hogy ama már mai nap szokatlan alakok miatt énekünket akár a XIV. század végére, akár a XV. század elejére tehetnők. Révai csak a maga kutatásainak adataira támaszkodhatott, melyek bármily jelentékenyek voltak, mégis csak egy ember erejéig terjednek: mi ma már az egész régibb irodalom földolgozásának, egyszersmind a Nyelvtörténeti Szótár anyagának eredményeiből ítélhetünk. Ime, az elkel épp oly jelentéssel fordul elő Tinódy Sebestyénnél: Vitézekkel öszve Dunán elkölt vala, 1544-ben, s Onnat siet, elkelé az Dunát, 1553-ban.² A teték épp oly ragozással megtalálható nemcsak a régi magyar bibliában és Komjáthy Benedek Szent Pál levelei fordításában: de a Szabács viadalában is:

»Sőt jónak teték ő Felségének
És hozzá tartó nép kösségének.«³

Aztán sokkal később Pesti Gábor új-testamentomában, 1536-ból; nemkülönben Bornemissza Péter Evangyelmi Tanúságai harmadik részében és Prédikációi gyűjteményében, 1575-ből és 1584-ből.

A mi pedig a cseke és cseküszik szókat illeti, azt hiszszük fölösleges és hiábavaló fáradság volt megfejtésük végett a lapp nyelv segítségéhez folyamodni. Lehet, hogy régi szó, mely elavult; lehet, hogy tájszó, mely ma is él; lehet, hogy az íge alakja cseküszik a feküszik példájára, mint Révai gondolja;⁴ lehet, hogy az eredeti alak csekik és fekek, mint Szilády gyanítja:⁵ mindez az ingadozás az értelemre nem vonatkozik. Már maga az, hogy valamennyi Cseke kisebb-nagyobb folyóink mellett esik, rámutat a vízzel való kapcsolatára. Alig jöhet kérdésbe, hogy értelme nem clausura, a mint Szilády veszi,⁶ hanem vadum, a mint a Nagy Szótár és Szarvas Gábor magyarázza. Mert a Cseke és Csege alig azonos, legalább a clausurának megfelelő csege és zegye semmiesetre nem. Hisz ez nem egyéb, mint a szegy szó, mely a galgóczi udvarbíró levelében Thurzó Erzsébethez ismételve előfordul: »Wolth nagysaghdnák Seredy Wrammal valami Dwna zakadék wyze, kyn Bathory wram Seredy wrammal zegyett chynaltatott, kyhez en is kez woltam volna mynden költségemell; de az wr nem engette, es ott az zegyen fogtanak tyzenkett wyzatt«;⁷ az pedig nem más,

¹ Révai Miklós: *Elaboratio grammatica hungarica*. II. k. Pestini, 1806. 872—876. l.

² Szilády Áron: *Régi magyar költők tára*. III. kötet. Budapest, 1881. 291, 112. l.

³ Szilády Áron: *Régi magyar költők tára*. I. k. 27. l.

⁴ F. M. O. *Minerva*. 1828. II. f. 1583. l.

⁵ Szilády Áron: *Régi magyar költők tára*. I. kötet. Budapest, 1877. 243. l.

⁶ *Ugyanaz*, ugyanott.

⁷ *Magyar Levelestár*. I. k. Pest, 1861. 295. l.

mint csege, a mint István diák csorgai udvarbíró jelentésében Zele Jakabhoz olvassuk: »A czeghe el bomlot, ha nem masth wyat chynalthathom.«¹ A miből világos, hogy mind a zegye a Döbrentey-féle oklevélben, s a nemzeti muzeumbeli egri számadásban,² mind a csege a Kresznerics-féle idézetben csakugyan vízrekesztést jelent, legalább a galgóczi és csurgai udvarbíró leveléből annak tetszik; míg a cseke — gázló vagy láboló hely, csekik átgázol, átlábol. Így értelmezi a szót Szikszai Lajos, Szilágy megye érdemes alispánja, kihez azzal a kérdéssel fordultunk, hogy ismeri-e még a szilágysági nép a csekét? »Ma már — úgymond — nem ismeri, de a mennyiben megyénk érmelléki részében van egy község, melynek neve *Csekenye*, s ez a község éppen egy hegyi patak kis partján terül el, a hol annak sekélyes medrén gázló vezetett át, annyiban ismerhette.«³ S a cseke minden valószínűség szerint összetartozik a csekély vagy sekélylyel, mely hasonlóképp vadumot jelent. Telegdi Miklós Feleletében Bornemissza Péter Fejtegetésére 1580-ból ez a sor fordul elő: »Nem melyen, hanem csekelyen, chak a karaion forog a te pennad«; Comenius Ámos Orbis pictusában pedig ez olvasható: »A viznek csekléje, láboló gázolható helye vagyon«, 1585-ből. S úgy látszik, hogy a Jordánszky-codex ama sora is, melyet Szilágy Áron idéz, a hol a csökik a dagaddal szemben (megdagadván avagy megcsökvén) ellentétül áll, egészen ide vág, mert vízről szólva a dagadás ellentéte apadás és sekélyedés, régiesen írva csekélyedés;⁴ sőt úgy látszik, hogy ez alakban megcsökvén egyenesen a cseke igéje csekik maradt reánk, jelentésének más árnyalatában, a XVI-ik század második évtizedének végéről.

Toldy osztozik a Pray és Révai fölfogásában a korra nézve, de nem elégszik meg annak megokolásával, mert az ő ítélete előtt sem az írás barát-gót jelleme, sem az ének ama szójátékos részlete még nem ad elég bizonyosságot. Ennél fogva a nagy nyelvtudós fejtegetéseit néhány szó és alak különös használatának föltüntetésével egészíti ki; egyszersmind a helyesírás módjára utal, mely nem kisebb ingadozást mutat, mint nyelvünk minden eddig ismeretes emléke, melyektől az egyes hangok kifejezésében sokszor sajátoosan eltér.

Mit lehessen építeni arra a helyesírásra, melyet Subichon kívül senki sem ismert, mert hiszen a többi kezén nem az eredeti, csak a másolat mássa forgott, nem nehéz eldönteni? Maga Toldy beismeri, hogy e kérdést csak a kézirat meg szemlélése oldhatja meg, minél fogva meddő föltevések helyett csak a kiemelt szók és alakok taglalásába bocsátkozunk. Toldy szerint a régi nyelvnek maradványai

¹ *Magyar Levelestár*. I. k. Pest, 1861. 333. l.

² *Szilágy Áron*: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest, 1880. 67. l.

³ *Szikszai Lajos* szíves válaszában.

⁴ *Szilágy Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 243. l.

a *jutni* jöni értelemben, és *megárolni* megegyezni jelentéssel; az alakok közül háromszor a háromszor, anna az annyi, teltsé a tölté helyett, a Duna látni és kapitánok emelni, meg az emlékezzenk és szakasztonk-féle ragozások.¹

Valjon sokat nyomhat-e a jutni jöni értelme akkor, mikor a szónak ez a használata a XVI. század folyamán mindenütt, de különösen erdélyi íróknál divatos? Így olvassuk az erdélyi Ilosvai Péter Tholdijában: Két csónokon Dunaszigetbe jutának és Imé mihelt Tholdi az porondra juta² (1574); így olvassuk az erdélyi Heltai Gáspár krónikájában: Sok sass keselő juta ot reájok és mikoron a hidec lelés rea jutott volna (1575); így fordul elő az erdélyi Szenczi Molnár Albert Keresztyén Tanításában: Sikamlo utra jut (1624); így van még az erdélyi Geleji Katona István Titkok Titkában: Hasfájás jutván reája utjában (1645). Vagy sokat nyomhat-e a megárolni megegyezni jelentése, mikor az erdélyi Székely István krónikájában éppen ily használattal található meg: Jer be atiamfia a boltba, meg árulok veled (1559), mikor a költő Gyöngyösi István Charikliájában éppen ily értelemmel szerepel: Ha igaz szívvel, elmével, lélekkel akarod megvenni, én kevés pénzzel megárulok? (1763.)

Valjon számba jöhet-e a háromszer, mikor nemcsak a Jordánszky-codex a XVI. század második évtizedének végén használja mindig, de a Magyar Levelestár adalékai közt is megjelölhető Bornemissza Mátyás levelében Mezölkay Ferenczhez, a hol védekezik ama panasz ellen, mintha egy jobbágyot mezeytelen vetkeztetett volna és az yegbe háromszor bwktatott volna;³ sőt a szer hangilleszkedés nélkül való kapcsolása föl-fölbukkan még a XVI. század utolsó negyedében és a XVII-ik első felében is; ily módon olvasható Telegdi Miklós Evangéliomok magyarázatjának harmadik részében: Vigandus számtalanszer hazudtolja Georgius Majort és Harmadszer a mit Üdveztionkról ira szent Lukács (1578); ily módon lelhető Pázmány Péter Imakönyve második kiadásában: Annyiszer ujjabb örömet érzek szivemben (1665): Vagy számba jöhet-e az *annya* annyi helyett, a mikor nemcsak régebbi codexeinkben szerepel, de Farkas András énekének Hofgréfféle kolozsvári kiadásában is ily alakkal fordul elő: Ezh két embe- rektől annya nép származék.⁴ Sőt állíthatjuk, hogy ez az alak lágyítással vagy a nélkül Erdélyben közkezen forgott. Székely István Zsoltár-magyarázataiban ismételve ilyenek állnak: mel' ige anneat teszen vagy ky ann'at teszen, s az szelec ann'era felforgatac az tengert;⁵ Oroszy Péter fogarasi levelében 1542-ből olvassuk:

¹ *Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-historische Classe. I. k. Wien, 1850. 376. l.

² *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. III. k. Budapest, 1883. 245. l.

³ *Magyar Levelestár*. I. k. Pest, 1861. 215. l.

⁴ *Hofgrefféle Énekes könyv*. IV. 1. levelén.

⁵ *Székely István*: Zsoltár Könyv. Krakkó, 1548. 158, 165, 167. l.

»Myre nezwe ew kegelme annya kewlchegeth thezen, annya wraymath tarth«;¹ tovább megint: Ennekem nem adoth annath, s Gerdy Demeter fogarasi levelében 1543-ból: Mene ereszegek vannak.² Vagy számba jöhet-e a Duna látni és kapitányok emelni, a mikor a Magyar Levelestárban sűrűn váltakozik a: lewel latwan, eny sok nyomorwsag meg latwan, fa hordani, fachan lwny zam vetnj, hyr twunny;³ a mikor az ilyesmire ma sem ritka a példa, sőt minden bokorban akad. Vagy számba jöhet-e a teltse, a miben az s nem egyéb egyszerű írási vagy másolási hibánál, a mint már Szilády Áron is megjegyzi.⁴

S valjon elegendő bizonyosság-e az ének régisége mellett a többes birtok- és személyrag állandó nyiltabb enk, onk alakja, mint ebben az érdekes versszakaszban:

Thywlek maradoth nekenk az zokasonk,
Hogh ha mykoron arwth my zakazthonk,
Deus, Deus, ott kyaltonk,
Byzonsagong hogh meg arwlthonk.⁵

Igaz, hogy a ragozásnak e módja, melylyel az író él, főleg régibb codexeinkben, a XV. század nyelvemlékeiben használatos, de csak főleg, mert biz az nem szokatlan még a XVI. század első évtizedei alatt sem, így az Érdy-codex 1526—1527-ből, Komjáthy Benedek Szent Pál levelei 1533-ból és Pesti Gábor meséi 1536-ból többször föl-föltüntetik még ezt a ragozást. Az Érdy-codexben sűrűn föl-fölbukkan az efféle alak: tudjok, halljok, bizonyítjok, idvezőjtenk, engedőnk, élőnk, lehetőnk, minekőnk;⁶ Komjáthy Benedek, ámbár rendszerint a zártabb ragozást követi, kivételesen mégis a nyiltabbat is használja, a minekőnk, öltözzőnk, gondonk, haljonk, legyőnk meg-megakad nála; a korinthusbeliekhez szóló II-ik levél negyedik része meg éppen teli az ilyen példákkal: wezőnk, felettetőnk, levetettetőnk, testőnkben, mibennőnk, nem nézők (semminek alajtjuk), mitőlőnk, minekőnk, restőlőnk, három kicsi lapon ugyancsak elég.⁷ Még gyakrabban és következetesebben alkalmazza pedig Pesti Gábor meséinek szövegében és verses tanúságaiban egyiránt. Így a XXIII-ik mesében a megijedt nyulakat »egy kezzilek, kinek jobb szive vala«, ekként biztatta: »Mit félőnk (ügymond) hejába? szükség, hogy szívőnk legyen, mert nám megvolna gyorsaságonk;

¹ *Magyar Levelestár*. I. kötet. 1861. 16—17. l.

² *Magyar Levelestár*. I. k. 1861. 22. l.

³ *Magyar Levelestár*. I. k. 1861. 59, 215, 310. sat.

⁴ *Szilády Áron*: Régi magyar költők tára. I. k. Budapest, 1877. 237. l.

⁵ *Révai Miklós*: Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 283. l.

⁶ *Nyelvemléktár*. V. kötet. Budapest, 1876. 29, 32, 75, 76, 77, 79. l.

⁷ *Komjáthy Benedek*: Epistolae Pavli lingua hungarica donatae, az Zenth Paal leuley magyar nyelven. Budapest, 1883. 60, 94, 96, 110, 118, 125, 209—212. lap.

ez' csattanást nem kell vala félnüök, hanem megutálnonk«. A XXXVI-ik mesének, mely a szarvaiban gyönyörködő és lábait ócsárló szarvasról szól, értelme így hangzik:

Sokan olyanok vagyunk, kik igen okoskodunk,
Mert mi veszedelmes, arra vakarkodunk,
Végre meglátjuk, hát bolondoskodunk.

Az LIII-ik mesének pedig, mely a szénégetőről és ruhafejérről példázódik, verses értelme a következő:

Gonosz társaságot el kell távoztatnonk,
És mint a dögöt, mellőle elfutnonk,
Soha semmit is vele, együtt nem alkotnonk.¹

Sőt a Magyar Levelestár egyetlen darabjában, Nagy Balázs levelében Csányi Ákoshoz, 1555-ből, ilyenek szerepelnek: nekenk, wronk, zolgalathonk, jelenthetjök, wagyonk, kezdönk, mertenk, bochyjatok, ertenk, tuggyok, találtok, ertyek, keztenk, rólonk.² Hát még más helyeken, főként erdélyi levelekben?

Ime, mennyire gyöngye alap, mennyire elégtelen bizonyosság az ilyesmi a kor meghatározására, a döntő ítélet megokolására; különösen akkor, a mikor akár a hangvonzat, akár a szóképzés és ragozás, akár a mondatszerkesztés tekintetében énekünk nyelvének semmi oly jellemző és megkülönböztető tulajdonsága nincs, mely kizárólag csak a XIV. és XV-ik század emlékeiben fordulna elő. Bizony hasztalanul olvassuk véges-végig, hasztalanul keressük újra meg újra, még a névelők régies elhagyogatása, a részesülők ragozása, a sziszegő végű igék parancsolójának j-és képzése is hiányzik benne, a mi a XV-ik században oly általános, mint már Békesi Emil kiemeli.

Általában nyelvünk fejlődésének százados mesgyéit biztosan kihasítanunk és a megkülönböztető határokat szabatosan megjelölnünk merő lehetetlenség. Főként a XV. és XVI-ik század között. Hiszen ama jeleseink, kik a hitújítás első évtizedeiben, úgy a katolikusok mint a protestánsok közül, az irodalom művelői, a vallásos költészet és vallásos tudomány képviselői voltak, nagyobbrészt még a XV. században születtek, a kolostori baráttanulmányokon és középkori ájtatos könyveken nevedtek, magokkal hozva azok ingadozó helyesírásának, vívódó hangtanának, következetlen szóképzésének és ragozásának, kísérletező mondatfűzésének engedékeny törvényeit, néha a régies szókinsnek szórványos törmelékeit; mindennek következtében a XVI. század első felének nyelve és stylje, ragozása

¹ *Toldy Ferencz*: Régi magyar mesék, beszélek és erkölcsiratok. I. kötet. Pest, 1858. 51, 66, 85. l.

² *Magyar Levelestár*. I. k. Pest, 1861. 171—172. l.

és helyesírása általános vonásaiban teljesen reáüt a XV. századéra. Csak a mikor a hitújítás, mely a külföldről behozott új eszmékkel nálunk is a művelődés, és haladás eszméit és törekvéseit egyesítette, az akkori országos zavarok és pártoskodások, az idegen uralom és elnyomás, a fejletlenség és erőszak közepette, a politikai, társadalmi, erkölcsi és vallási válságnak vajadásában rohamosan erősödött; csak a mikor a hitújítás a maga elveinek és érdekeinek kifolyásaként nálunk is az iskolához és sajtóhoz folyamodott, s az iskolába, mely eddigelé a régi hagyományok melegágya volt, a tudás és kutatás szelleme költözött, s a sajtónak, mely eddigelé a meg-rázkódott pápai hatalom és összes középkori állami szervezet ellenében inkább csak öntudatlanul küzdött, hasonlítva a mágnestűhöz, mely nem látja a révpartot, de odamutat,¹ ereje fölismerszett, úgy hogy egyszerre a világmozgató áramlat eszköze és leghatalmasabb fegyvere lett, a mikor a sajtónak, a brassói és újszigeti könyvnyomtató műhelyen elkezdve, egész sora támad és áll magyar földön is a lelkiismereti és szellemi szabadság szolgálatába: — igen, csak akkor lesz a nemzeti nyelv mindinkább irodalmi s a harc folyamában az irodalmi nyelv mindinkább egységes! A hitújítás következménye, ha úgy tetszik, érdeme ez, mert a hitújítás a könyvnyomtatással szövetkezve, világi főuraink lelkesedéséből, kik Luther és Melancthon buzdítására vagy magyar tanítványaik ösztönzésére nem riadtak vissza semmi áldozattól, hogy nyomtató intézeteket alapítsanak, még pedig nem annyira egyházfelekezeteik egyeteme, mint inkább egyes gyülekezetek számára, egyes jelesebb papok és tanítók működésének tereként, a sajtó úgy fölszaporodott, hogy mindjárt a XVI-ik századból Révész Imre 26-ot,² Ballagi Aladár 28-at sorol³ elő, míg a katolikusok védelmére csak nagykésőn, 1577-ben keletkezett a nagyszombati nyomda.⁴

Eladdig a XVI-ik század első felében a vidék szokása, az író szeszélye, a régi hagyományok öröklése uralkodik; az új irány hatása alatt önmagával tusakodó író, ki hitének és tudásának gyökereivel még bennök él a régi vallás szent történeteiben, legendás és szertartásos könyveiben, nem szakít, nem szakíthat egészen ezek nyelvével, stíljével, írása módjával; hiszen fiatalsága vallásos álmai közt merengő lelke sokszor reájok feledkezhetett a régi egyház szenteinek, hőseinek, vértanúinak magasztos szenvedéseire és üdvösséges csodáira, a míg a szent legendák és prédikációk felett, a kolostori művészet aprólékos gondjaival, talán maga is másolva és festegtetve virasztott, ha ugyan énekeket nem törlejtett. S ha voltak

¹ *Ballagi Aladár*: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Budapest, 1878. 29. l.

² *Révész Imre*: Erdősi János. Debreczen, 1859. 110. l.

³ *Ballagi Aladár*: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Budapest, 1878. 5. l.

⁴ *Ballagi Aladár*: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. Budapest, 1878. 68–69. l.

eme lázasan és viharosan forrongó időben, a mint voltak elegen, kik bár külsőleg nem váltak el a katolikus egyháztól, a hittani kérdéseket a Luther-hirdette tanítások szellemében értelmezték és fejtegették, kik a régi egyház szertartásaiból az új vallás tilalmai ellenére is nem egyet megőriztek és híven követtek, mert a két kor eszmeáramlatának egymásba csapzó hullámozása közt lelkök élesen és mereven különböztetni nem bírtak vagy nem mertek; voltak viszont olyanok is, kiknek képzettségében a két század egymással érintkező műveltségének jellemvonásai összefolytak és közösen nyilatkoznak.

Ime, a történeti nyelvtudomány tanítása szerint¹ a XV. század nyelvének, a mint az Ehrenfeld-codex és régi magyar biblia föltünteteti, megismertető törvénye a többi közt:

1. hogy az *i*-képzős melléknevek tárgy esetében is megvan az *a*, *e* hang, de hát ez épp úgy megtalálható *Székely István Soltár Könyvében*, melyről mellékesen megjegyezzük, hogy nem Pávai Lukácsnak van ajánlva, mint Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában írja,² hanem a vitézlő nemős férfiú neve *Gávai Lukács*; itt egymás után olvashatjuk az *anneat*, *marokneiat*, *ann'at*;³

2. hogy a többesszámú és személyragos tárgy eset magánhangzója rendszerint zártabb, de épp úgy hangzik mindig nála is: *halakot*, *aruakot*, *szamot*, *kiáltasomat*, *czudaidot*, *ütöt*;⁴

3. hogy az összevont igealakok általánosak, de általánosabbak alig lehetnek, mint az ő fordításában, a hol ilyeneket kapunk: *hunec* — *hivének*, *elalum* — *elaluvám*, *lefeukum* — *lefeküvém*, *luc* — *levék*, *tul* — *tevé*, *tu* — *teve*;⁵

4. hogy a határozók közül a nélkül régi alakjában, hangilleszkedés nélkül jelenik meg, de épp úgy jelenik meg az ő használatában: *oknál-kül*, *hamissagomnal-kül*, *makulanal-kült*;⁶

5. hogy a kicsinyítő a mai *-cska*, *-cske* helyén egyszerűen *-cse*; de épp így képezi ő is: *g'ermekcezeit*;⁷

6. hogy a vesztegel ige rövidesen van írva: *vesztegl*; még rövidebben nála: *veszteg'*; hogy a *vi*, *hi* igék alakjaiban a régi tővégi *o*, *u* még meg van őrizve, de épp úgy megelhető e hangzó nála is: *hiu*, *hiuu*, *höuei*, az új pedig még érdekesebb alakokkal

¹ *Simonyi Zsigmond*: A magyar nyelv élete. Budapest, 1889. 163—176. l.

² *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. I. k. Budapest, 1879. 9. l.

³ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó. 1548. 158, 165, 167, 179. l.

⁴ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 8. 38. 40. 71. 94. 100. zs. 161. lap.

⁵ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 106, 9, 69, 18. zs. 157. lap.

⁶ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 35, 59. zs.

⁷ *Székely István*: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 137. zs.

váltakozik: wuy, wy, vuytta, vyulnac, vyultassec, vyounan; s ezen kívül annyi régies példa.¹

Pedig Székely István zsoltárainak fordítása és kiadása a század első felének már végére esik.

SZÉCHY KÁROLY.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI KRYPTOKÁLVINISTÁK HITVITÁZÓ IRODALMÁRÓL.

A beháború, mely Luther halála után a németországi egyházakban, egyfelől Melanchton és hívei, a Phillipisták vagy Kryptokálvinisták, másfelől Flaccius, illetve a Gnesiolutheranusok között majdnem egy fél századon át dühöngött, eredetileg a magyarországi protestantismus viszonyaira alig birt némi kihatással. A Kryptokálvinismus nálunk, az orthodox Luther-párttal szemben, ellentétes felekezeti pártállást csak az ország éjszaki határain s már akkor foglalt el, midőn annak csillaga szülőföldjén hanyatlásnak indult.

Az összeütközés színhelyét képezték a több fraternitásra, illetve senioratusra oszló szepesmegyei egyházak, és a szövetséges öt sz. kir. város, u. m. Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kis-Szeben senioratusi kerülete. Ezeknek lakossága majdnem kizárólag az ágostai evang. vallást követte, mely az utóbbi törvényhatóságoknak s a szepesi városoknak felsőbbségileg elismert hivatalos vallása is volt.

A nyílt meghasonlást leginkább az 1582-ik év folyamán a *Formula concordiae* behozatala iránt tett kísérletek idézték elő. S habár az erre czélzó lépések egyelőre sikerre nem vezettek, az ez alkalmából felmerült hitviták eredményeként a surlódások mindinkább nagyobb mérvet öltöttek.

A »Sacramentarius« gúnynévvel illetett párt, Melanchton kegyeletesen őrzött emlékének paizsa alatt, nevezetesen az úrvacsora és a képeknek egyházi célokra alkalmazása kérdésében, a helvét irányhoz hajló nézeteit az uralkodó vallás keretén belül kívánta érvényesíteni. Előharczosai valának Pilcz Gáspár az ötvárosi senioratushoz tartozó Nagy-Sáros mezővárosának lelkipásztora és Ambrosius (Lam) Sebestyén, késmárki plébános.² Az ellentábor ellen állottak egyfelől Bártfa város egyházának és főiskolájának vezérférffiai,

¹ Székely István: Soltár Könyve. Krakkó, 1548. 109, 6, 119, 20, 50, 102, 103, 104, 109. zs. 205—206. l.

² Ambrosius egyik vitairatban a »Claudus« gúnynév ellen panaszkodván, felemlíti, hogy nagyatyja sánta (lahm) volt s így ragadt utódaira a »Lam« név.